

UNIVERSITY OF TORONTO

3 1761 01732254 6

ІВАН ФРАНКО

ПАНСЬКІ ЖАРТИ

Handwritten text in a South Indian script, likely Grantha or Tamil, arranged in approximately 10 horizontal lines. The characters are densely packed and appear to be a form of musical notation or a specific dialect of a South Indian language. The text is oriented vertically on the page.

ЦАНСЬКІ ЖАРТИ

ПОЕМА

Івана Франка.

ЛЬВІВ 1893.

З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка.
під зарядом К. Беднарського.

P. 2

2000

F. 17

1800

Месвята

ПАМ'ЯТИ МОЄГО БАТЬКА

Акова Фрэнка.

В часах пониження й неволі
І нагніту і темноти
В тяженькій, панщизняній школі
Родив ся, ріс і виріс Ти.

Та хоч і як негода люта
Товгла й морозила наш дух,
Ти не подав ся в жадні пута,
Не засклепивсь і не оглух.

Без огляду на себе, сміло
І щиро, як лиш тільки міг,
Стояв Ти за громадське діло,
Громадське право Ти беріг.

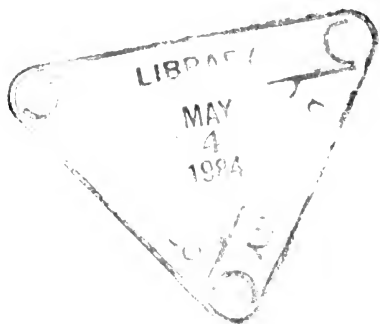
Тяжких незгодин хуртовину,
Тим духом грітий, Ти пройшов,
І виніс з них аж до загину
Народну шану і любов.

О батьку мій! Коли сьогодні
Хоч іскра тих огнів горить
У мойій груді, щоб народні
Злі дні в добро перетворить,

Коли нещастєм, горем битий
Не засклепивсь, не зник я,
А встав, щоби братам служити,
То все те — спадщина Твоя.

Тож най ся шени невесела
З Твоїм імам у світ іде
В курні хаті, в убогі села,
Де горе дармо втіхи жде.

Най там і сіє і скріпляє
Той вольний дух, що не третить,
Що всіх любовою обіймає
І над всі скарби правду чтить.

Жартуйте, дітоньки, Бог з вами!
 Тепер вам вільно жартувать.
 А як жили ми під панами,
 Тоді жартовано із нами
 Так, що не дай Бог споминать!
 Було за найменшу провину —
 Потрутиш панську худобину,
 Собаку вдариш, що з руки
 У тебе хліб рве, слово скажеш,
 Віз перевернеш, сніп зле звяжеш. —
 Три шкури спустять гайдуки.
 Пани тоді були не теє.
 Що нині. Що тепер пани!
 Хоч на нім шматє й дорогєє,
 Хоч ситі є, мов кабани, —
 То кождий ходить з осторожна,
 Боїть ся мов біду збудить,
 В округ мов шниряє, глядить,
 Де-б грошків позичить можна.
 І думка в кождого трівожна,
 Що на-борг йієть і на-борг спить
 І що кішеня все порожна.
 Не те за панщини було!
 Там кождий пан ступав так бучно,
 Немов король, чи мав село,

Чи ключ цілий! Не перейшло
 І через голову нікому,
 Щоб що змінити ся могло
 В тім розпорядку віковому:
 Пани і панщина у всьому
 Зрослись, здавалось, нерозлучно.
 Тоді то стоїло поглянуть
 На пана! Прямо очі вянуть
 У мужика, як пана вздрить.
 Хоч пан не лає й не кричить.
 По що кричать? Гнів крови шкодить!
 Ні, нині й цар мабуть не ходить
 Так гордо по своїй столиці,
 Як пан тоді селом ходив.
 Тут гарна доня у вдовиці —
 У двір єї! Загородив
 Господар пліт новий — геї, хаме!
 Городиш моїми лісками!
 Пліт розбїрай і в двір звези,
 Або оплату положи!
 Чи ласка панська, чи кара,
 Все мов нехибний божий суд
 Паде на смирний, темний люд,
 І навіть пишуть, сплакати — в'їра!
 Тоді в панів сміялись очі,
 Забави по дворах гулі
 І лови по лісах ішли,
 Лупали євни дні і ночі...
 Тоді то й раз пани були
 До жартів, вигадок охочі!
 А як в ту пору грали в карти!
 І нині грають, звісна річ,
 І тумашють день і ніч, —

Без карт, здаєсь, ніщо й не варти
 Забави панські. Алеж, діти,
 Мабуть не доведєсь вам вздріти
 Таких грачів, як в давній час!
 Дукатів всипав повну чарку
 І на одну поставив карту,
 Програв, не глянув ані раз,
 Не зблід, не задрожав на волос
 І навіть не понізив голос,
 Хіба кішенею потряс.
 Воно то, дітоньки, й не диво:
 Се-ж з поту нашого і мук
 Плило те золотєє жниво
 Сотками літ до панських рук.
 Лицарський дух, воєнну славу,
 Вею ту минувшину криваву,
 Всі ті богацтва і пишноти,
 Все зіпеуть і всі підлоти,
 Гумори панські, лови, карти
 І всякі гулянки шальні,
 І ласки панські й панські жарти —
 Мужик все виніє на спині.

II.

Цікава річ: часи зближались,
 Коли з відкiля не зирни,
 Чим раз зичнійше розлягались
 Ладу нового віщуни,
 Слова: свобода, рівне право...
 І навіть панській сини
 Переняли ся ними й жваво
 Пішли між люд і понесли

Потіху скорбним. Ба, були
 І між напами два-три люде,
 Що бачили яснійш другіх,
 Ханали ся стежок нових
 Шукать, бо чули, що не буде
 Їм вічно панщина служити.
 Та мов, хто в лісі заблукає,
 Даремно груди надриває,
 Даремно кличе і кричить, —
 Так послуху не знаходили
 Слова новії у панів,
 А тільки бідше ще будили
 Завзяте і дразливий гнів.
 Ба навіть многі поміж ними,
 Котрі нераз перед чужими
 Жалілись: „Дідьчий час настав
 Не лиш для хлопа, а й для пана!
 Ота робота панцизияна
 Зовсім руйнує нас“, мовляв, —
 І починали паче з книжки
 Вичитувать, які пожитки
 Приніє би їм наємний труд —
 І ті й не думали на ділі
 Змінять порядки застарілі
 І увільнить з ярма свій люд.
 Воно й не диво! Власне царство
 Веміхаєсь кождому, — а ще
 Бог знає, що там принесе
 Нове, свобідне господарство...
 А хоч там деякі пророки
 Грозили, що за два-три роки
 Уряд сам панщину знесе, —
 То їх осмівано. Се басні!

Таж панщина — приватна власність!
 Яке-ж уряд міг право маги
 Приватну власність відібрати?
 В тій певности жили пани
 Аж до остатньої хвилини. —
 Свої гордості вони
 Не вменшували ні краплини.
 І як нераз літної днини,
 Коли західний неба край
 Вже верила груба, чорна туча,
 І звільна, грізно сунесь знай
 Глухими громами кіпуча, —
 А тут ще сонічно жарить,
 Немов натужує всі сили. —
 Оттак пани людей гнітили
 Найдужше в тій остатній хвили,
 Коли вже дзвонарі спішили
 На благовіст новий дзвонить.

III.

От з тої то доби тяжкої
 У мойій памяти старій
 Пригода згадуєсь — такої
 Не дай вам бачить, Боже мій!
 Пригадуєсь, як пан Мигуцький
 З громадою пожартував:
 Згадавсь той плач і стогін людський
 Якого жарт той коштував.
 От слухайте-ж! Не в тій я ціли
 Говорю вам про давнину,
 Щоб може ви на дітях метили
 Батьків засліплених вину.

Бог з ними! Вже досить помстивлась
 Над ними власна сліпотá!
 Глядіть, лиш споминка лишилась
 У нас про папа, а тотá
 Палата, що ми мурували,
 Котру він було назива
 „То можа twierdza“, де дрожали
 Піддані, де музики грали.
 Пані й пани всю ніч гуляли, —
 Се нині — коршма, в нанеській сали
 Шваркоче нині жидова.
 Помстив ся Бог за наші муки!
 І сли я днесь про нанеські штуки
 Розказую, так не на те,
 Щоб в вас ненависть розбудити,
 Бажанєм пімети оквершити
 Свободи твóраво святе, —
 А лиш на тее, небожата,
 Щоб споминка старого тата
 Вам сил, відваги додала.
 Ще-ж не заснуло наше лихо:
 То голосно воно, то тихо
 Підкрадуєть ся до села
 Хто знає, може доведеть ся
 І вам такого ще дожить,
 Що чоловікови здаєть ся:
 От тут надія всяка рветь ся.
 Тут треба голову зложить.
 Пронала правда, згінбла доля,
 Закована громадська воля,
 Неправда всюди верх держить...
 В таку то хвилю, діти мліі,
 Ви повість згадуїте мою,

І згадуйте, що сеї хвили
 Я з досвіду вам подаю!
 В сам час, коли неправда люта
 Найвісше голову здійма,
 В сам час, коли народні пута
 Найдужше тиснуть і закута
 Народна мисль, здавсь, німа, —
 Коли круг вас найтяжша тьма,
 Надії й просвітку нема, —
 В той час як раз ви не теряйте
 Надії й твердо тее знайте,
 Що се остатні хвили зла!

IV.

Був пан Мигуцький, пан багатий
 Хоч на однім селі сидів.
 З якого роду був — не знати,
 Та що хлопів тиснути вмів
 Що дер данини безошадно,
 Дні панщини лічив прикладно,
 Хвилилки не подарував,
 Що був богач, громада гола, —
 То славили пани довкола
 Що добре господарював.
 Нераз зимою, як у полі
 Нема роботи, а в етодолі
 Все зроблено і ліс не тнуть, —
 Щоб панщини не дарувати,
Він каже було лід брати, —
 А то хлопц в хатах заснуть.
 Не мож сказати, про хлона дбав він,
Як дбав про коней і волів:

В зимі три вози дров давав він,
 Щоб хлоп продроглі кости грів:
 Весною хлібом спомагав він,
 Щоб з голоду не окодив.
 Любив, коли був хлоп здоровий,
 Прудкий до праці й до розмови,
 До танців, сміхів і пісень:
 Та не любив хлопів богатих,
 Та мовчазливих а завзятих,
 А на пшємєнних був огонь.
 „Хлоп має вмить орать, косити
 І дівкою в танці носити,
 Та вірую та отчепаш!
 Пшєма не треба хлопцу знати;
 Як хлоп почне книжки читати,
 То хто же буде свині пас?“
 І хоч то піон наставляв він
 На те, щоб хлоп порядок знав,
 Та все таки горівку гнав він
 І кожду гінку розділяв
 На кождий нумер у селі:
 По стільки гарців, скільки хата
 Душ має — хлопці, чи дівчата,
 Чи то старії, чи малі.
 І кождому за ту горівку
 Ціну втягав у інвєнтар:
 Сплати, чи відроби той дар,
 А трунок лиш хоч на долівку,
 Лиш другому продать не смій!
 Був в того пана й арендар,
 Що з паном тож мав добру спілку,
 Людей музикою у свій
 Шноок заманював: тут люде

Лишали розум, сіряки
 І чоботи, дівки — вінки,
 Тут війт робив громадськи с'уди,
 А жид лиш цмокав залюбки.

Чи много літ оттак, чи мало
 Те панське ремесло цвіло, —
 Аж раптом в коршмі тихше стало!
 Щось на людей таке найшло,
 Що почали на панське горе
 В якусь задуму попадять:
 І роблять панщину, терплять
 Знущання панських посіпак,
 І кожде пильне, кожде скоре
 (Як ні — нагайка плечі зпоре!), —
 Та якось тихо, мовчки так,
 Понуро навіть, мов глибоко
 В душі гризе якийсь червяк,
 Немов якась таємна сила
 Ворушить ся у темноті:
 І чуєш всюди рух єї,
 Та нічого не бачить око!
 Музика молодим не мила,
 В шинок заходять тільки ті,
 Кому вже в кров і кість віссалась
 Та панська школа... Жид біжить
 До пана, плач підняв і галас:
 Ні з відки рати заплатить!
 А пан і сам уже від давна
 Ту зміну в людях примічав.
 І злив ся, бив, карав, кричав, —
 Дарма! Вже звільна й сам вбачав,
 Що річ се таки не забавна.

Він добре знав, що поки не,
 Співає, робить без ушину
 І смієть ся хлоп, так довго є
 Похожий він на худобину,
 Що вік цілий в ярмі жие
 І радуєсь, як дістає
 До наші зерна одробину.
 Та як почне він сумувати
 І вішать голову у низ,
 Над своїм станом розмишляти, ---
 Тоді тремти і стерсжись!
 Бо думка, свідомість народа,
 То ворог лютий тих усіх,
 Чне богацтво і вигода
 На поті і слезах людських
 Основані. От пан дні й ночі
 Над дивом тим усе міркує, —
 А далі крикнув, аж підскочив :
 „Тут очевидно хтось бунтує!“

V.

„Бунтує хтось!“ Мій Боже милий,
 Хто вже тоді не бунтував!
 Урядники панів вязнили,
 Пани знов світу голосили,
 Що сам уряд пошідкуляв
 Хлопів, щоб шляхту мордували :
 Тамті в жидах вини шукали,
 Ті Єзуїтів тут вилели,
 А інші знов ширили вісти :
 То демократи, комуністи
 І емісарії були!

А серед тої колотнечі
 Мужик стояв, зігнувши плечі,
 Німий, сліпий, а всім грізний.
 Бо й якже-ж, після вікової
 Тиші, мов ураган страшний
 Зірвавсь, і то без ніякої
 Причини, й кровію братів
 Країну рідну обagrив!
 Ні, се аж надто очевидно,
 Що тут якась рука брудна
 Навмисне із самого дна
 Душі народної безвстидно
 Ї безбожно в гору підняла
 Найдикші страсти, задурила
 Народній розум, заглушила
 Чуття, і тисла і вела
 Нетямні руки до удару!

Хоч від тарнівського пожару
 Вже рік минув, хоч дні лічив
 Ценглевич в Куфштайні, Дембoвський
 Над Вислою в землі десь гнив,
 А в Львові голову зложив
 На гицлівській горі Вішньoвський, —
 Про те раз враз по краю йшла
 Якась холодна дрож, тривога;
 Всі ждали вибуху нового,
 Що ранку дякували Богу,
 Що ніч без вибуху пройшла.
 Немов недужий в лихорадці
 Після тяжкої операції
 У сні й на яві все тремтить,
 За леда дотиком зриваєсь,

Не знає сам, чого лякаєсь,
Лиш теє чує, що болить, —
Так край наш по різни два літа
Такий настрій переживав,
Так конанє старого світа
Важке, болюще відчував.

Тай ще одно цікаве діло:
Хоч руський люд в ті дні страшні
Ніде не кидавсь до різни —
(Про Горожану скажу сміло,
Що потерпіли там панн
Найбільше з власної вини,
Що битву почали з хлопами) —
Противно, декуди ставав
І сам панів обороняв
Перед мазурьськими товнами, —
Про те і в нашій стороні
Не ласкавійшими очима
Дивив ся пан на християнина,
Ніж у самій мазурщині.
Знать думали: що вчора там,
То нині може статись нам,
Ще й гірш, бо тут ми — в чужині!
Тож дикі слухи не втихали
І всіх в напруженю держали,
Чи то в роздразненю важкім,
Мов хмари над селом нависли
І з них от-от ударить грім,
Так нашій шляхті в році тім
Бунт хлопецький не зходив із мисли.

От і не диво, що коли
Такий настрій побачив людський,

І вчув, що й коршму почали
 Мивать, горілки не пилі —
 „То бунт!“ аж скрикнув пан Мигуцький.
 Та хто бунтує? Перебрав
 Усіх богатших, заможнійших,
 Усіх смілійших, дотепнійших,
 Що здавна їх на оці мав, —
 Та з них ніхто ніщо такого
 Підозреного не зробив.
 Питає, чи не проїздив
 Який комісар? чи якого
 Письма хто з міста не приніс?
 Чи не склика́ли де громаду,
 Не радили таємну раду?...
 Ніхто не бачив. — Що за біс!
 Міркує пан і сюди й туди,
 Серед покою мовчки став,
 Аж голову схилив на груди,
 З натуги дум аж засвістав.
 В тім скочив, випрямивсь, рукою
 Ударивсь двічі по чолі.
 „Дурний я! — скрикнув, — я тут стою
 І мучусь, бою ся сам з собою,
 Хто люд міні цеує в селі,
 Із за десятої границі
 Пронюхую бунтівників,
 А бунту сущої криниці
 Заткати й досі я не вєпів.
 Найголовнійший емісар
 Під боком в мене гараздує...
 O Sapperment! Warum nicht gar!
 Та се напевно — він бунтує!“

VI.

Старий був, смирний він у нас,
 Іще з тих давних, маловчених,
 У Луцку чи в Холмі свячених,
 Що то жили й робили враз
 Із мужиком, що споглядали
 На панський двір трівожно, з дали,
 А до покойів не були
 Доуцнені. Лиш тільки всього
 Було їм з поцування того,
 Що на ту панщину не йшли.
 Грунт між громадою держали,
 За треба що хто дав, те й брали,
 І з праці своїх рук жили.
 Не думав певно старовина
 Наш він, не снів мабуть і сном,
 Що надійде така година,
 І перед панськими очима
 Зістане він бунтівником.
 Та довелось!

Вдівцем бездітним
 Богато літ він жив у нас,
 Аж заманулось єму раз
 Занятись ремеслом просвітним.
 Хоч сам то він не много знав,
 Та як у полі вже робити
 Не міг, то щиро забажав
 Дітей хоч грамоті навчити.
 Не довго й думавши, давай
 До себе дитвору́ скликати!
 Веде їх літом в поле, в гай,

Зимою до своєї хати...
І не відразу їх садив
За книжку ані за азбуку,
Чи то тому, що й сам блудив
За мало в книгах, чи судив
За остро книжну науку.
Він зацікавлював дітей
То повістками, то казками,
Вправляв їх пам'ять пісеньками,
А головню на дивний сей,
Великий божий мір — природу
Раз враз увагу їх звертав.
На кождім кроці свого ходу
Він щось цікаве зустрічав.
Про все умів щось розказати,
Умів до всего навязати
Чи то якийсь злучай з життя,
Чи користну якусь науку.
Умів і кождеє дитя
Розрушувать, взяти мов за руку,
Збудити власні в нім думки
І визвать власні уваги, —
Так, що малії дітваки
Обдерті, босі, — залюбки
До него бігали. Бідняги!
Їх до попівської оселі
Не так тягла наука ся,
Як більш гостина в панотця,
Оті полуденки веселі
В просторій хаті, за столом,
Де пін і челядь вся гуртом
Немов сім'я одна сідали,
Свобідно слуги жартували,

А панотець, мов батько всім,
 Сего вшімне, того наставить,
 Як що робить, як ділом править, —
 А діти слухають, і їм,
 Навиклим дома бачить голод,
 Зносити дим і бруд і холод,
 І чуть що рана стук в віконце
 І крик єінак: „А ну, чи конче
 Вам бука хочесь? Виходіть!“ —
 Навиклим бачить невешпущу
 Журу батьків, і серце рвущу
 Одну зітхання пісною чуть, —
 Тут в тім кутку, де все яєніє,
 Де чисто, тихо і приютно,
 Де слова прикрого не чутно, —
 Сам з себе якоєь ум міцніє,
 Розширюєсь дитяча груди.
 Вєтають, ідуть в садок, гуляють,
 Присядуть трохи одпочить:
 От панотець читати вчить:
 З прутків вербових укладають
 Здорові букви на піску,
 А далі й книжечку яку
 Їім винесе, товплять ся тут,
 Цікаво в книжку заглядають,
 Знайомі букви пізнають.
 В слова знайомі їх складають.

Не знаю, Бог дає мабуть
 Усяким людям всякі дари:
 Одному яєній, єильній ум,
 Що й не знаходить в євіті пари;
 Другому ріи крилатих дум,

Що мов орли летять за хмари:
 Ще іншим руки золоті:
 Що очі бачуть, руки вдіють;
 Який же дар дістали ті,
 Що так другіх учити вміють?
 Міні здаєсь, що в скарбі тім
 Любви найбільш дісталось їм.

Чимало вчителів стрічав я
 В життю, чимало жив з людьми,
 А про такого й не чував я,
 Щоб так з маленькими дітьми
 Вмів обходитись, як покійний
 Наш панотець. І що то був
 За празник у селі подвійний,
 Як на великдень хлопці наші
 У церкві складно заспівали,
 На крилосі на переміну
 Апостол по пунктам читали!
 Мов рій у літі люд загув,
 Мамі аж плакали. Такого
 Ніхто від віку в нас не чув!
 „Чи бач, хлопята! Дармо каші
 Не їли! Бач єго, старого,
 Як вивчив!...“ В радісну, нестрійну
 Громаду коло церкви збілись
 Батьки і стали міркувать,
 Як то попу віддякувать
 За те. Та поки ще рішились,
 Вже з двораків один спішив
 У двір, щоб пацу все сказати.
 (Пан сам до церкви не ходив.
 Щоб враз із бидлом не стояти.)

Скінчилась служба, посвятили
 Паски, аж вже з двора біжить
 Посланець до попа: „В тій хвили
 Пап хоче з вами говорити.“
 Іде наш поп. В громаді тихо
 Зробилось, посумніли щось,
 Почули, що якесь тут лихо
 Над ними без вини стряслось.
 Гуртом хотіли провозжати
 Попа, так він їх задержав:
 „Не треба папа дратувати“ —
 Перехрестивши ся сказав.
 Пішов. З свяченим і з пасками
 Громада коло церкви жде, —
 Аж ось по хвили він іде.
 „Христос воскрес! Та Бог із вами,
 Чому не йдете по хатах?
 Не бійтесь, не великий страх!
 Пап лиш питав мене, як смів я
 Без волі власти заводити
 Якусь тут школу? Відповів я,
 Що школи зовсім не завів я,
 Лиш так приватно хтів навчить
 Дітей шесьму, зовсім без плати.
 „Ну, сего я вам заказати
 Не можу“ — згодя каже пап, —
 „Лиш по добру я раджу вам,
 Покиньте се пустее діло!“ —
 „Я-б був єго й не зачинав,
 (От так я пану відказав)
 Коли-б до мене не напіло
 Із консисторії шесьмо:
 Не лиш дітей в селі навчати,

А й школи, де мож. закладати.“
 „Чи так? Ну, се ще ми вздримо!“
 Сказав вельможний, і рукою
 Махнув на знак, що вже на днесь
 Досить розмови. Ідїть в спокою,
 Та не лякайтесь! Ви хлопята
 До мене завтра всі на свята!
 Ну, йдїть! Громадою такою
 Не стійте тут! Христос воскрес!“

VII.

І почалась від того дня
 Поміж громадою а паном
 Глуха, постійная війна.
 Се-ж перший раз та вість прийшла нам,
 Що пан у своєму селі
 Чогось то зборонить не сміє.
 А тож то ми віки цілі
 Жили й мов жито на рілі
 Туди хилились, відки віє
 Могучий вітер панських слів!
 Хлоп і подумати не вмів,
 Щоб мимо панського бажаня
 Робити щось, а як не міг
 Зносить неволі та знущаня,
 То кидав все, в чужину біг,
 Лишаючи рідню і всіх
 Іще на більше горюваня.
 Аж враз — „не можу зборонити!“
 Значить, є щось таке над ним,
 Чого і він боїть ся, чим
 Їму не вільно погордити.

Почувши се, ціла громада
 Немов на ново віджила.
 Ще в свята по хатах йшла
 Ожвнена, гуртова рада.
 „Нам треба всіх дітей учить,
 Нав нам не сміє зборонить!“ —
 Оттак відважно гомоніли
 Ті, що ще вчора так тремтіли.
 „Нам треба школу завести!
 Або-ж то ми такі послідні.
 Що мусять наші й діти рідні
 Ярмо таке по вік нести?“
 Та — ніщо крити шила в місі --
 Найшли ся старші, розважніші,
 Що вцитькувати привялись.
 „Чого ви так розрешетились?
 На память слово те навчились :
 Не сміє! От чекайте лиш.
 А він вам посмієсь! От краше
 Мовчїть, щоб грїшне тіло ваше
 Не муєло відновідать
 За ваш нерозум!“ --

Посумніли

На тую мову смільчаки, —
 У многих таки ще свербіли
 Від панських бугів снїяки.
 Та годі знов було ховатись.
 Не бувши в лісі, від вовків.
 От і урадили удатись
 До города і рознитатись
 Комієря, щоб їм повів,
 Чи можна буть громадській школі
 В селі без панової волі?

Комісар Німець був у нас,
 Не молодий уже панисько,
 Смішний такий. Було нераз
 В село зайіде, — пізний час, —
 В двір не зайіде, хоч як близько,
 А все до хлопа. Кісілю,
 Борщу, вареників, догази
 Поїєсть, балакає. „Люблю
 Я руська кльона!“ — було каже. —
 „Я руські кліп їм тесять літ,
 І полюпив вас! Топрий лют,
 Та кепські пани отдут.
 То кльошті! Я вам повітаю:
 Як пан вас путе туше тис,
 То мене йтїть, я вше то знаю,
 Такі єму контуші скраю
 Що путе з злости пальці хрис!“
 Не знаю за що, але люто,
 Усею кровю, всім нутром
 Він не любив панів, мабуть-то
 За те, що сам не вмів в їх тон
 Попастн, чувсь чужим між ними,
 Вони ж на него з високá
 Гляділи й жартами бутними
 Принижували бідака.
 А то по-тихо ще шептали,
 Що сватав в пана він доньку,
 Так там не тільки відказали,
 А ще й оказію таку
 Єму зробили серед гостей,
 Що бідолаха мало костей
 Втікаючи не поломав.
 Так від тоді на всіх панів

Нетаінний а завзятий гнів
 Комісар в своїм серці мав.
 А був він у циркулі — сила,
 Трохі що старості рівня,
 І не було такого дня.
 Щоб рук его не доходила
 Якась мужицька справа. Много
 Панам давав ся він в знаки,
 І за порадою до нього
 З всіх сел ходили мужики.
 І що то вже пани робили,
 Щоби позбути ся его:
 До губернатора ходили,
 Пишали скарги, голосили,
 Що люд бунтує, що свого
 Пани непевні, що готові
 Хлопї вже й до розліву крові,
 Не хочуть панщини робить.
 Та всі ті скарги так пропали,
 Комісаря не підконали,
 Бо весь округ спокійний був, —
 Самі-ж жалобщики в одвіті
 Являлись в кенській кондукті, —
 Комісар ані в вує не дув.
 Так от до него то вдались
 Селяне наші. Аж підкочив,
 Коли почув, що наторочив
 Наш хлопський ум. „Путуйте лиш!
 Не пійтесть! Най він лиш стріцує
 Вам споронити, то почує
 Таке, якого ще не чув!
 Путуйте! То-ш цісарська воля,

Щоп в коштії весі пула школа.
Щоп коштії кльоп пшеьменній пув!“

Отсі слова були для нас,
Мов спраглому вода погожа.
Так наче іста ласка божа
В село зійшла! Народ нараз
Почав сходитись, розмовляти,
На школу вже її складки збирати,
Мов пана її в світі не було.
Гай, гай, та швидко ми почули,
Що через рів та в рів стрибнули!
Дізнав ся пан, об чім село
Загомоніло. Двадцять чільних
Провідників тих „рухів шкільних“
Прикликав, не сказав ні-гич,
А лиш по черзі простирати
Велів і всякому вліпляти
По двадцять солених палиць.
Відтак сказав: „А що то, чую,
Що школу вашмосці будують?
Щож, гарно! Її дальше так робіть!
Вже почали збирати складку?
Так се від мене вам завдатку, —
Чи може мало вам? Скажіть!“
Слова ті з усміхом крізь зуби
Цідив він, але враз поблід,
Весь задрожав, сціпивлесь губи,
В очах заблис зловіщій світ.
„Га, хамі! — крикнув він, — гадюки!
Вам школи треба? Знаю я,
Куди ви гнете! Не азбуки,
Вам волі хочесь! От змя,

Не хлоп! Мовляв: письма лизну,
 То хто тоді на панщину
 Мене посміє гнать? Ідїть!
 Не попадайтеє в мої руки
 Бо лихо буде! Лиш їй Богу,
 Як що про школу ту дурну
 Ще раз почую, то такого
 Вам всиплю бобу солоного,
 Що замакітрить ся вам світ!“

Та помилив ся пан сям разом:
 Гадав побоями злякать,
 Та роздразнив ще більш. „Згибать,
 Так згинем! — стали всі кричать, —
 А не уїде єму се плазом,
 Не зречемоє ми правди своєї!“
 І зараз скаргу подали
 За самовільній побої
 На пана. З уряду пішли
 Допроси, пан кричав, казив ся,
 Та вже на буки не щедрив ся.
 Оттак ми й школу завели.

Та тут наш клопїт не скінчив ся.
 Приїшлоє учителя шукать,
 Бо пїн не міг сам постачать.
 І що ми згодимо якого,
 То пан небавом шасть-не-прасть
 То до рекрут єго віддасть,
 То перемовить та до свого
 Двора візьме, то налякає
 Погрозами, то посилає
 Своїх людей в шкільні години,

Щоб всякі пакости робили,
 Дітей щоб гнали в панський сад
 Хрущі, гусільниці збірять.
 Тай ми-ж-то пану не спускали,
 Все до циркулу скарги слали.
 Комісар нам в пригоді став,
 Чимало пану досолнив він,
 Тай в пану ж ворога нажив він,
 Бо той за все вину скидав
 На „Шваба“. Довго клекотіла
 Вражда між ними, — аж схотіла
 Недобра доля раз закиньть.
 Звела їх враз в чужому домі.
 Уздрівши Шваба, пан в ту мить
 Прискочив, руку відвинув.
 І поки здержали знайомі,
 Комісаря в лице ливнув.
 Скандал зробив ся, і не знати,
 Як там вдалось его замняти,
 Але комісар не забув
 Образн, ждав порн, хилнв ся,
 І таки за своє пометив ся.
 Та так, що пан ще гірш почув.

Оттак два роки колотилось,
 А тим часом в селі змінилось
 Чимало. Арендар старий
 Умер, настав якнісь новий,
 Та хитрий з біса. Він то пана
 Підмовив — своїм громадянам
 Горілку дешевше пустить.
 „Однó, що більше будуть пить,
 А друге те: громада пяна

Це буде й бунтів підносить.“
 І справді в ті жидівські сїти
 Людей понало ся досить.
 А жид у коршмі сюди й туди
 Підшлим кледе: „Встид вам, люде,
 Шїш водить вас усіх за ніс!
 На що вам з паном задиратись?
 Що при тій школі униратись?
 На що вам школа? Хай їїй біс!“
 І от поволн почала ся
 Зараза з коршми й потягла ся
 Із хати в хату. Не було
 Вже згоди в радах, так як перше,
 Ба вже й дітей чим раз то менше
 Ходило в школу. Все село
 Якесь німе, понуре стало.
 Лиш співом пияним знай дунало
 Та панщини ярмо тягло.
 Здавалось вже, що благородне
 Оте зворушенє народне
 Пропало, порохом пішло.

VIII.

Аж враз ні з сього ані з того
 В селі щось стало ся нового:
 Урвав ся спір, шинок зпустив,
 Всі люде якесь посумніли,
 Поцуро, мовча ще терпіли.
 Та пан від разу зрозумів,
 Що не добром се пахне. З разу
 І догадатись він не міг.
 Яку і відки се заразу

Навіяв біс якийсь на всіх.
 Та порішивши, що ніхто ту,
 Хіба лише піп один бунтує, —
 Почав розвідувать, і чує
 Ось про яку попа роботу:
 Де тільки траплять ся хрестини,
 Чи похорони. чи родини,
 Чи так в село де для гостини
 Попа запросять — за столом
 Усюди іде одна розмова:
 „Пора вам дітоцьки з шпиком
 Розстатт ся! Побійтєсь Бога!
 Горілка зводить вас з ума,
 Горілка, то чортівська справка!
 Себе жалійте! Йде зима,
 А в хаті і чобіт нема,
 А жид насавєсь уже як пивка!
 Хоч на дітей своїїх глядіть:
 Голодні, голі, хорі, темні, —
 Що виїде з них? Тепер же світ
 На світлі, не на тьмі стоїть.
 Вже не досить ті скиби земні
 Перевертать, а треба вміти
 З людьми по людськи гомоніти,
 Не дати скривдитись ніяк,
 Стоять за себе й за громаду!
 А як же дасть собі зараду
 Невчений, темний, ще й піяк?“
 Ба, деякі з двірні казали.
 Що в церкві деколи бували,
 Що й там на казанях раз в раз
 Піп про тверезість промовляє,
 Шпики, жидів, горілку дає

І каже, що вже крайній час
Зовсім її покинуть шти.

Пан став на місці мов прибитий
Почувши се. „Ось як воно!
Зовсім пора покинуть шти!
По що-ж міні її палити?
Чи маю може свиням лити?
Попу мабуть се все одно. —
Та не одно міні, о, ні!
Се ж бунт! Таж він в мою кішеню
Виразно засуває жменю!
Таж він підкоцує міні
Найліпший дохід! Е, панотче,
Сего терпіти й чорт не хоче!
Гей, зараз тут пона призвать!“
І ждучи, скорою ходою
Ходив він в злості по покою,
Плював, сідав, ставав онять.

Пришов панотчик, поклонив ся
І білиз порога зупинив ся.
В руці держачи капелюх:
Глядів трівожно та несміло,
Обличчє зблідло, побіліло.
Мов весь уйшов аж в п'яти дух.
З горн, мов на собаку б'уру,
На ту непоказну фігуру
Пан марсом своїм поглядів,
І схилюв, вільною ходою
Проїшовесь два рази по покою,
А він стояв, мовчав, тремтів.
В кінці помалу наблизив ся

І аж над сáмим похилив ся
 І звільна, твердо зачитав :
 „Бгомосць, чи ви дурнем стали,
 Чи з роду розуму не мали,
 Чи вам дурниць хто нашеннав ?
 Чого ви шию самохить
 Все пхаєте міні у сить ?
 Чи на того вас ваші власти
 Попом поставили оттут,
 Щоб ви напротив мене люд
 Підбурювали і навчали,
 Як панську власність хитро красти ?“

Щип аж до долу похилив ся
 І весь тремтів, перехрестив ся
 Та пану в очи все дивив ся :
 „Се ясне-пану набрехали,“
 Сказав несміло.

„Набрехали ?
 Хто, що, по що ? Чи се брехня,
 Що ви приватно і з амбони
 Хлопáм розводите андрони
 І всюди клеплете що дня,
 Щоб кинули горілку пити ?“

„Се правда.“

„Ну, а як хлопня
 Послухає сих слів, то що
 Міні з горальнею робити ?“

„Се не моя річ.“

„Отож то !
 Не ваша річ ! А підтинати

Мій дохід, хлона бунтувати,
То ваша річ?"

„Дарують пан,
Я роблю не по своїй волі!
Те роблю, що духовний стан
Міні велить. В те, що на полі
В коморі, хаті і стодолі
Хлон робить — не мішаюсь я,
Та дбать о душі їх, вести
В життю їх шляхом чесноти, —
Се, прошу пана, річ моя!"

„Е, тере-фере, моціомшанє,
Усе те є пусте гаданє,
А я кажú вам раз на все:
Най про тверезість ту пустую
Від вас і слова більш не чую,
Ні я, ні люде! Киньте се!"

„Я радо б кинув ті історії,
Я-б навіть був не починав,
Коли б виразний не дістав
На теє наказ з консісторії."

„Се що у біса!" Крикнув пан,
І скочив, наче приск в холяві
Почув. „Пралати ті пюгаві
Задумали мабуть наш стан
Пустить з торбами! Покажіте
Міні сей наказ! Боже-світе,
Та я їм ним кінця дійду!
Не пожалію вже видатку,
В губернії прищу їм латку,
А то й до цісаря піду!"

„Я наказу із консисторії
 Не можу дати, — підказав, —
 Він послав ся по курсорії,
 Я й номеру не записав.“

„Га, попе!“ — скрикнув пан сердито.

„Ти брешеш! Аж тепер відкрито
 Твою брехню! Із консисторії
 Не було жадної курсорії,
 Котра б наказувала се!
 Бо знай, усі курсорії ті
 Дяк під загрозою міні
 До перечитаня несе!“

Так от такий ти! Тутка сам
 Неправні, бунтівничі речі
 Говориш раз у раз хлопам,
 А криєш ся за властей плечі!“
 А як він мов святий зложив ся!

„Я б того й не розпочинав...“
 „Постій-но, будеш ти ще знав,
 З ким ти так хитро зачепив ся!“

Та диво, голос той сердитий,
 Вразливі, прикрії слова,
 Що, бачилось, к землі прибити
 І похилити й принизити
 Старого мусіли пона,
 Зовсім на відворіть, веначе
 Сердезі духа додали.
 Він випрямивсь, єго тремтяче
 Обличчя прояснилось, око
 Зустрілось з панським: він глибоко
 Вклонив ся і сказав: „Коли

Я провинив що против права,
 То шож робити, відповім!
 Я роблю те, що божа слава
 Міні наказує. Я ж стою
 Вже в гробі одною ногою,
 Мене не тикаєсь зовсім
 Грізьба́ ніяка ні обава, —
 Сумлінь в мене по над всім!"

Сказавши те ще раз вклонив ся
 І звільна, тихо віддалив ся.
 Пап аж зубами скреготав.
 „Поетій ти попе! За ту штуку
 Ще ти мою почувеш руку!" —
 Раз по раз люто він шентав.
 І кляв і слав старого к дідьку, —
 Та венокоївши ся крихітку
 Він прибирать почав в думках,
 Як справдити свої погрози, —
 І з лютоєти о мало сльози
 Не виступили на очах,
 Коли побачив, що понови
 Не так то лехко що зробіть.
 У консисторії проснить,
 Щоби понови заказали.
 Взяли єго або вкарали, —
 Те нана якось не кортіло.
 Чи до циркулу заносить
 На него скаргу? Там і мови
 Нема о тім, щоб виграти діло —
 Таж там комісар, що й послідну
 Сорочку б радо з него здер!
 „Ні, — думав, — лиш одну тепер

Дорогу бачу відповідну :
 До Львова їхать, там і так
 Контракти, сойм постулятовий,
 Забави... Продамо рішак,
 От і найде ся гріш готовий.
 І жінка троха погуляє. —
 Давно вже бідна парікає,
 Що дома із нуди засхне...
 Ну, то й піду я особисто
 До губернатора і чисто
 Все розкажу. Таж він мене
 Зна' з давна, — часто тут гостив,
 Ще як у Самборі служив
 Комісарем. Постійте хами!
 Чекай ти попе! Буде з вами
 Не те! Я спражу вас на схаб!
 І вже вам певно не pomoже
 Ні просьба, плач, ні святий Боже,
 Ні сей беззубий, клятий Шваб!"

IX.

Поїхали нани ді Львова,
 Аж закурила ся дорога,
 І знов в людей підняв ся дух,
 Немов якась гнетуча змора
 З села уйшла. Хоч то від слуг
 Прийде ся завтра більш ніж вчора
 Терпіти, та така то вже
 Натура людська, зміни хоче:
 По яснім дни бажає ночи,
 Одного довго не знесе.
 Нехай хоч гірше, лиш би інше!

А без панів, то хоч і більше
 Докучить панщина, та знов
 В хатах, на вулиці немов
 Говорить, дихаєш вільніше.

А тимчасом наш пін не спить,
 Все про тверезість навчає
 Та до присяги накликає.
 Люд з разу слухає, мовчить,
 Всім якось дивно виглядає,
 Як можна хлопови не шить!
 А деякі лякались таки,
 Щоб пан не змусив їх ломать
 Присягу. „Хто то може знать,“ —
 Мовляли тії небораки, —
 „А ну-ж в інвентарі стоїть,
 Щоб мусів хлоп горілку шить?“
 Що пін толкує — все дарма,
 Присяга, бач, страшнее діло,
 Погубиш лехко душу й тіло!
 Побачив пін, що так нема
 Ладу, на інше здогадав ся
 І до комісаря удав ся,
 Їго спровадив у село.
 Комісар аж не знав де сієти,
 Коли такі веселі вієти
 Почув. „Отак, отак нульо
 Тавно виє трєна вам зронити!
 Ваш топрій, щирій, тихий лют.
 Та поки нуте вутку шити, —
 Тармій пат ним усякий трут!“
 А тайком певно тішивсь досить,
 Що пана добре се підкосить.

Коли хлопці покинуть шить.
 От раз в неділю по відправі
 Люд з церкви рушив виходить,
 Аж зирк! білизь церкви на зарінку
 Ми комісарську однокінку
 Побачили, і сам садить
 До нас, у мундурі, при шпаді.
 Прийшов, вклонивсь усій громаді.
 „Ну, кльоща, як се мате? Здраві?“

„Спасибі, пане!“

„Но, но, но!“

Я маю слово вам отно
 Сказати. Тут єкомосць ваш,
 Як чую, вам ховорить тутки,
 Щоп ви зарік ся шити вутки.
 То в बारे некто! Лиш кураш!
 Лиш смільо! Чую, ви поялаєь.
 Що пан нарозить крик і халає?
 Ну, ну, най спрощує ропить!
 Ви тумала, що пан вас моше
 Присидувать хорілку шить?
 Ні, ні, не пійте ся! Хрань Поше!
 Я вам кашу: цісарська воля
 Така, щоп кльош щасливий був,
 Щоп мав тосить хутош, поля,
 Щопи до школи ся хорнув!
 Наш цісар — слухайте лише, —
 Вас хоче вільними зрощити!
 А як цутете вутку шити,
 То скаше: „Е, той лют іще
 Не варт своноба!“ Зрозуміла?

Ну, йтїть тепер то свого тіла!
Ронїт, як ваш єкомосць хце!”

Сказати вам не маю сили,
Яке вражїне ізробили
Оттї слова на всїх селян.
„Сам цїсар нам не каже нити!
Нає хоче вільними зробити!
Що нам тепер шинок і пан!“
Мов грїм прогоготїв селом, —
Нїхто не йшов обїду їсти,
Всї оняїли мов від вїсти,
Що воля близьька!... Всї валом
Та на поцївство повалили,
Убогу хату панотця
Мов рїй шумячїй обетушили.
І вже не чуть було слївця,
Що хто сказав, лиш клекотїло
Гуртом: „Панотче! Воля! Воля!
Ми будем вільнї! Проч недоля!
Проч панщина! І душу й тіло
За цїсаря, --- він волю нам
Дає! Кажїть у дзвони бити!
Ходїть присягу проводити!
Ми всї, старї й малї від нинї
Присягнем Господу і вам
До віку нї цятї не нити!
На волю хочем заслужити!
Ходїть, панотчику єднї!“

Зблїд панотець. Злякав ся бїдний,
Не знав, що стало ся з людьми.
Та радїсть, крик той єднозгїдний
Свїдчав, що тут вже справдї ми

Йдем не по „жартовій дорозі“.
 Про жадну волю він не знав,
 Натомісьць пан єму нагнав
 Страху чимало, а в погрозі —
 В губернії, в царя самого
 Шукати правди против нього —
 Він бачив справді щось страшного,
 Бо бідолаха добре знав,
 Що таки зо страху збрехав.
 Що з консисторії не було
 Такого наказу, щоб вчить
 Хлопів тверезости і навіть
 Ніх до присяги приводить.
 Старече серце добре чуло.
 Що сли-б так добре пан завзявсь,
 То міг єго біди набавить,
 І що там в Юрі б не озвавсь
 За ним ніхто, противно, власть
 Духовна — перша кине камінь
 На „незаконную“ єго
 Роботу, і сама віддасть
 Єго на глум. Так от чого
 Злякавсь старий. Нехай ще нині
 Щось справді дучить ся в народі,
 Пан не питатиме, чи винні
 Такі причини або пинні,
 А скаже: „Винен піп тай годі!“ —
 І бідному попови — амінь!

Опершиєсь обома руками
 На паличку, мовчав він. Довга
 Була та хвиля, поки втих
 Безладний гамір слів людських.

В кінці промовив він: „Що з вами?
Гей, діти, діти, бійтесь Бога,
Що се ви робите? Яка
Де, відки воля вам приснилась?“

„Ні, не приснилась, — відкликла
Народ, — а справді об'явилась.
От пів години ще нема.
Як пан комісар власним словом
Сказав нам! Людям урядовим
Брехать?“...

„Щож він сказав вам, а?“

„Сказав нам те, що й ви паноче,
Щоби горілки нам не шить,
А ще додав, що цісар хоче
Нас — каже — вільними зробіть.“

„Ну, і що більш?“

„І більш нічого.“

„Дурні, дурні! І ви так з того
Утішились? От барани!
Що цісар хоче, — милій Боже! —
Се ж певно! Але чи він може?
Чи зараз може? Жди небоже!
Та ви ж подумайте самі:
Хто має в хаті три сини,
Всім трьом рад долю заневити, —
То годі враз всіх трьох женити,
Бо всіх не міг би обділити,
І сам би ще лишивсь в зимі
Без хліба. Так то і в державі.

Цар — батько, в него три сини :
 Хлопи і військо і пани,
 Усі царевн рівно милі,
 Бо всі однако царській славі
 Допомічні й державній силі.
 Цар робить тож для них, що може,
 Та всего годі враз зробить.
 Вам волю дати було-б гоже,
 Та хто там зна', пани би може
 Тоді схотіли бунт зробить.“

„Що? бунт? Нехай лише крінуть ся,
 То й чорт не визнає, де дінуть ся!
 Торічних мало їм запуст?“

„Ну, бачите, які ви діти,
 Як мало вміли-б ще цінити
 Ту волю, сли ще з ваших уст
 Такі погрози ідуть! Ні, милі,
 Ви не дуфайте своїй силі!
 Не мести, не різні від вас
 Жадає цісар. Вашу долю
 Ёму довірте! Він вам волю
 Дасть певно, як настане час.
 А криком, шумом — вірте, любі! —
 Ви ворогів лиш своїх днесь
 Укріпите і попретесь
 Самі на стрічу власній згубі.“

Похнюпились і посумніли
 Хлопи. Не любо то звеніли
 Слова ті в їх ухах, — та щож
 Робить? Правдиве, хоч не гоже

Те слово: дав би цісар може
 Ним волю, та хто зна, чи може?
 Похнюпились і посумніли, —
 А многих таки ще свербіли
 На тілі панські канчуки,
 І власна шкура звай шептала:
 „Не будь ти брата надто смілим,
 Заким ще чорного на білім
 Нема, що ми не кріпаки!“

І вся громада застогнала:
 „Так щож, панотче, нам робить?“

„Щож, діти, Господа молити
 І тихо бути, смирно ждати, —
 Чень то не довго вже прийдешь!
 Нікому й слова не казати
 Про те, що вам комісар днесь
 Сказав.“

„Ну, добре, най так буде!
 Але горівки вже ні в рот!
 Рад цісар знать, що ми за люде,
 Так ми єму й покажем от!
 Ще нині, зараз ми готові
 Тверезість вічну присягти!“

„Дай Бог вам встатчити ся в слові,
 Покусен всі перемогти!
 Та се не так то легко, діти!
 Присяга, діти, то не жарт.
 А знаєте ви, що зробіте?
 Пізнаєм, хто якого варт.
 Отсе Пилипів піст надходить.“

Слюбуйте кождий сам собі —
 Не пити, в згоді і любові
 З усіми жити, кривди й шкоди
 Не памятати і не робити,
 Перемагати покусен вражі,
 І терпівиво все зносити.
 Що Бог нашле за блуди наші.
 Відтак перед Різдом святим
 Хто чутиме охоту й силу, —
 Відбуде сповідь, а затим
 Присягу зложить Богу милу.
 Так дітоньки, отес ще вам
 Два місяці тяжкої проби:
 Перенесіть ві, ащоби
 Готувим, чистим можна нам
 Вступити в рік новий. Хто знає,
 Що той новий рік приведе!
 То ж хто присяги з вас бажає,
 Най на новий рік в церкву йде!

Громада хвилю помовчала,
 Потім вклонивши ся сказала:
 „Най буде й так! Ми пристаєм!
 Іще терпіти-мем злу долю, —
 Але нехай нас ріжуть, колють, —
 Горілки більше ми не п'єм!“

X.

Кінчив ся сорок септий рік
 Погідно, ясно. Сніг глибокий
 Замерз, стояв твердий як тік;
 Підгірські річки і потоки

Мороз стяв ледом аж до дна,
 Тріщали дерева з морозу
 І знаходило ся що дня
 В снігу замерзду пташку божу.
 Кінчив ся сорок сесний рік
 Твердим віщобанєм: здавалосьь,
 Що твердо, непохитно в вік
 Стоятиме той лад поганій,
 Що нам до крові вже доік.

За гори сонечко ховалось,
 Коли параз почувсь дзвінок,
 І з за горбочка на місток
 Мов вродили ся панські сани.
 Завиті в коцах та футра́х
 В село вертали пан і пані
 Дзвінок і вид той по хатах
 Розніс якийсь невідлий страх.
 Мов курят страх при виді каші.
 „Що то за вісти він привіз?
 Де був так довго? Чи заніс
 Направду жа́лобу на нас
 До губернатора? І що там
 Пан губернатор відказав
 Єму?“ — Так шепотом неслаєь
 Глуха тривога між народом,
 А всякий гнувсь і лиха ждав.

І в панському дворі в тій хвили
 Усі серця тривогу били,
 Ішла суетня та біготня.
 Біла, задихана двірня
 Металась, мов в окропі муха,

Бо кожний чув в покорі духа
 Гріхів чимало за собою,
 І нишком всіх святих благав:
 „Загородіть ему лускою
 І очі й уши, щоб не визнав —
 Ще лиш сей раз, сей раз послідній!
 Буду наймав служби, обідні,
 Щоб лиш сей раз я не пронав!“

А пан понурій і похмурій
 Приїхав, якось наче вовк
 Глядів, змарнів щось і пошовк.
 Чи то єго так міські мури
 Зісшали, чи грижа яка?
 Роздяг ся, хвилю по покою
 Ходив, по привичці рукою
 Помахуючи, мов би в ній
 Держав рукоять канчука.
 А далі дзвоником в покій
 Призвав лакея-гайдука.
 „Най ту пан ржондца зараз стане!
 Бігай! Та стій, чекай, балване!
 Як пана ржондцу сповістиш,
 Біжи, арендаря приклич!“

Пришов пан ржондца. „Що чувати?“
 „Вельможний пане, все гаразд.
 Пшеницю й жито, як Бог дасть,
 За тиждень будем чисто мати
 В засіках. З двадцяти телят,
 Що вродили ся сими днями — —“

„Ну, гарно, гарно, мій коханий,
 Про се і завтра ще оба ми

Помовим. Пшиі я би рад
Дізнатись, що в селі чувать,
Як ви мирились тут з хлопами?"

„Бог милував, не було лиха!
Громада стала смирна, тиха,
Робили добре. Гріх би був
Жалітись.“

Губи пан віддув,
Неначе був нерад тій вісти.
Він по покою похожав, —
Тимчасом ржондця продовжав:
„От лиш з тим вирубом ніяк
Не можем до кінця долізти.“

„З яким се вирубом?"

„Хробак
Зачав часть ліса літом істи, —
То пан казали вирубать...“

„Щож? Ви хіба ще не скінчили?"

„Та ні. Тут много ще занять
Було при домі, многі люде
Що були виши — відробили.
То і годі було в ліс післать
Нараз богато рук. Ще перше
Рубали дещо там; тепер же
Морози впали...“

„Отсе так!“ —
Аж скрикнув пан і мов буряк
Почервонів. — „Щоби ті хами
Не простудили ся, хрань Боже,

То най червяк весь діє мій гложе!
 Ну, гарно вашими руками
 Дороблюсь я! Ідїть, я там
 Приїду і все огляну сам!—

І гордо пан махнув рукою,
 А ржондца низько поклонивсь
 І смирно ввійшовши з покою
 Почухав ся і зажурились.
 „Побачимо погану зміну!...
 Розлютивсь пан наш не на жарт.
 Десь там єму натерли хрїну
 Не будь якого! З жадних карт
 Анї з гостин, хоч програвав він,
 Таким недобрим не вертав він!“

Та дужше ще старий похнюпивсь
 І дужше ще засумував,
 Коли побачив, як поспішно,
 Мов кіт зрадливо, мов нес втішно
 До пана жид чимчикував.
 „От панський вірник! Сей Іюда
 Не дармо пильно так біжить!
 Когось то тра оклеветати,
 Комусь то хоче ця облуда
 Під ноги камінь підложити!
 Ну, тай далеко ж пан зайїде
 Із жидом в парі! Будем ждати
 Що з того вийде! Та мабуть,
 Що не побїди, але бїди
 З жидівських нашептїв приїдуть!“

А тимчасом зігнутий в двоє
 Уже до панського покою

Жид не застукавши війшов.
 Пан при вікні стояв, до нього
 Задом обернений, і довго
 Так не оглядувався, немов
 Не чув нічого. Жид при вході
 Стояв, та кланявся, і мовчав.
 А пан усе закримічав
 В маленьке зеркальце. Чимало
 Минуло хвиль, — все кланявся жид,
 Він знав, чим пану догодить!)
 Аж врешті пану смішно стало.
 Він обернувся. „Ну, годі, годі,
 Мій Мошку, сніна заболить!
 Ходи сюди! Досить стояти.
 Сідай, розкажуй, що чувати!“

„Ох, зле чувати, ясній пане!
 Вже швидко нас зовсім не стане.“

„Ого, а як се?“

„Чули пан?
 Хлопи збунтовані до разу.
 Весь піст ані один Іван
 Не пив горівки! Як заразу
 Минають коршму! Ох вей мер,
 Я вже зруйнований тепер!“

Веміхнув ся пан. „Ну, ну, мій Мошку,
 Бог ласкав, ще не так то зле,
 Коли тут бачимо тебе
 Зовсім не схожого на дошку!“
 З тим словом поклецав пан Мошка
 По круглім, повнім животі.

„Ох, ясний пан жартують трошка!
 Та нині вже часи не ті!
 Вже нас, як пару непридалих
 Патинків кинуть на смітник!
 Чи чули пан? Тутешній галех
 Вже збунтував усіх хлопів!
 Чи чули пан? На завтра в них
 Вже постановлено: як тільки
 Скінчить ся їх церковний спів.
 То всі присягнуть від горілки.“

„Що? Завтра?“ — люто крикнув пан
 І схопивсь, мов сидів на терні.
 „Що, піп? Він ще свої химерні
 Думки не кинув? Я їм дам!
 Der Teufel drein! Стара катряга!
 Так завтра, кажеш ти, присяга?
 Постійте, я заграю вам!“

„А знають пан,“ торочив далі
 І кланявся жид, „хто се вчинив,
 До того руку приложив?
 Ох, ох, тяжкі часи настали!“

„Ну, хто, кажи!“

„Хлопи казали,
 Що пан комісар приїзжав,
 Край церкви казане казав,
 Що цісар хоче волю дати
 Хлопам, і жде лиш, щоб усі
 Горілку кинули вживати.
 Ох, тут в селі у тім часі
 Такий був крик і бунт завзятий.
 Що я вже думав утікати.“

„Так? А мій ржондца про отці
 Події не сказав ні слова
 Міні! Ну, добре, будем знать,
 Чюю як вірність оцінять!
 Спасибі Мошку! Я до Львова
 Як стій все пишу. Ти-ж тимчасом
 Поміж хлопами викрутасом
 Всю правду вивідай як слід.
 На все о свідків постарай ся,
 А завтрішного не лякай ся!
 Ще-ж не перевернув ся світ,
 Щоб піп узяв мене під ноги.
 Вже ми їм тут притремо роги!
 Лиш справно, тихо!“

„Буде гіт!“

Сказав, вклонивсь і виїшов жид.

XI.

Ще сонце ясне не сходило,
 Ледво на днину зазоріло,
 І спало в тьмі село, коли
 З дзвінниці дзвони загули
 І на всеночне люд зивали.
 Від дзвонів гомону кругом
 В хатах будили ся, вставали,
 Немов зірки вікоңця сьяли.
 А далі звільна, по́вагом
 В кожухах і шапках смушкових,
 В великих чоботах пасових
 До церкви люде потягли.
 Далеко чутно, як скрищить
 Замерзлий сніг під їх ногами

І пара з віддихів клубами
 Несесь, на вусах мов ігли
 Понамерзали в одну мить.
 Ідуть купками, громадками.
 Та тихо так, не гомонять,
 Немов збирають ся з думками
 Щось дуже важне предпринять.
 Воно й не диво: аджеж нині
 Є Новий рік, присяги день!
 І наче вояк, що в огонь
 Іде, так кожний тутка чув.
 Що та присяга нім зготує
 Чимало лиха, що повинні
 Чимало вражих сил зломить,
 Чимало горя перенести.
 І панських кар, і жиди мести.
 Та всі рішились будь що будь
 Все витерпіть і грудь о грудь
 Іти, і голови зложить,
 Щоб лиш свободу заслужить.

Гай, гай, була то гарна хвиля!
 Як нині тямлю я єї.
 Розбужена громадська сила
 Під гнетом дужшала, зносила
 Всі перепони і гасила
 Незгоди та урази всі.
 Досить було одної згадки
 Про можливість волі, щоб збудить
 Народний дух! І всяк в ту мить
 Готов був всі свої достатки,
 Житє за волю положить.
 Ох, та не довго то трівало:

Таких хвилин блажених мало
 В життю народів і людей.
 Коли-б пізнійше, в тяжші проби
 Було в нас більш таких хвилин,
 Такого духа! ох! то чей
 Не так то нині в нас було би,
 І блуд, недогляд не один
 За пізні-б не будив жалобн.

Прийшли під церкву: що за диво?
 Зацерті двері! Тут мороз,
 На дворі видержать не мож.
 „Гей, паламарю! Ну-ко, живо
 Церковні двері відомкніть!“ —
 Кричить народ. Затихли дзвони,
 Зліз паламар. „Кладіть поклони,
 Хрестіть ся та до дому йдіть!
 Дверей не відомкніть, й не ждїть!“
 „Що? як? чому?“ — мир закричав.
 „Лині тільки я дзвонить почав,
 Прилетів зо двора атаман,
 Ключі від мене відобрав.“

Народ лиш ахнув. „Ох, нам горе!
 Яка се ще нова біда нам
 Від пана грозить? Що се він
 Гада', що так нас переборе?
 Він з Богом хоче воювати?
 Він церков сміє замикати?
 Гей на дзвіницю! Бїйте в дзвін!
 Дзвоніть тривогу! Най збігаєсь
 Усе, що лиш живе в селі!
 Гуртом до пана! Най смиряєсь,
 Бо будуть кости не цілі!“

І разом дзвони застогнали:
 Товпились люде та кричали.
 І мов пожеар, так бухав гнів
 З ніх рухів і очей і слів.
 Клинуть і грозять, кличуть: „Гей,
 Бігай по молоти, ковалю,
 Відібем замок від дверей!“
 Баби ридають, наче з жалю
 За вмершим. Стогін, галас, крик
 На цвинтарі необіємимий!
 От так то, діти, почали ми
 Той славний сорок осьмий рік.

Аж ось на скруті показалась
 Ватага панських посіпак
 Із нагайками, гордо так.
 Бундючно 'д церкви наближалась...
 І стих на хвилю крик і галас.
 Всі ждуть, чого то хоче пан?
 Аж ось атамán-палюган
 Говорить: „Люде, що се з вами?
 Чого ви стали тут юрбами?
 Чого ревете так завзято?“

„Пустіть до церкви! Де ключі?“
 Так в відповідь ревнули всі, —
 „Пустіть до церкви, нині свято.“

„Що ви, сказились? Хто се вам
 Наплів? Таж нині будна днина!
 Ніп вам сказав? Ваш ніп — дитина!
 Він і читать не вміє сам.
 Пан ліпше знає. Розходіть ся!“

На панське зараз лагодіть ся!
Усякий ладь сокиру й віз, —
Пойдемо рубати ліс!”

Мир остовнів. Що за причина?
Не вже се справді будня динна?
Не вже уєї здуріли ми?
Та ні! Кешкує зла личина!
І враз, мов вихор той крильми
Залопотить, борі могучі
Застогнуть з градової тучі,
Так мир загрюкав, закричав:
„Брешти ти сам зарівно з псами,
Поганий панський блюдолиз,
Не нас роби всіх дураками!
І піп з тобою враз не гриз
Кісток під панськими столами!
Он що він видумав, надлюка!
На панщину — на Новий рік!
Чи може панова се штука?
Най стережесь! На тім кони
Пойде на короткий вік!
Тут з Богом справа, не з людьми!”

„А я вам кажу — розходіть ся!“ —
Прислужник панський знов візвав.
„Ключі у пана, пан сказав,
Що хоч кричїть, хоч вередїть ся,
А шні не буде відправ.
А в разї бунту пан покличе
Коменду війська у село.
Я раджу — розходіть ся швидше,
Щоб вам ще гірше не було!”

„А най тут котить і гармати!
 Хоч голови всі покладем,
 А кроком відси не підем.
 Се що, день у день працювати,
 А навіть тільки свят не мати.
 Щоб Богу помолитись?! Геї,
 Ломаймо двері! Най трібують.
 Най нас у церкві всіх мордують!
 Проч, посіпаки, від дверей!“

Та панські слуги добре дбали,
 Густим рядом при дверех стали.
 Довкола них зробив ся стиск:
 Обмахувались нагайками,
 А далі штовхать кулаками
 Взялись... Люд тиснесь, писк і виск;
 Вже по над голови людей
 Почали задні до дверей
 Метать великі снігу груди,
 І гнів кіпів чим раз страшнійш.
 Де-де в руках заблєснув ніж
 І чув ся крик: „Най гинуть Юди!“
 І може-б сорок осьмий рік
 Були ми кровю охрестили,
 Коли би в тій рішучій хвили
 Піп свого слова не прорік.

За шумом, галасом та криком
 Ніхто й не бачив, як між нас
 Він увійшов, — коли нараз
 З придверним розп'ятєм великим
 В руках перед людьми він став,
 І хрест високо підійняв

І голосним озвав ся кликом:
 „Бог з вами діти! Що се, ви
 Опутані злим духом нині?
 Що ви? Татаре чи Туркині,
 Що коло божої святині
 Такий гармідер завели?
 Чи місце тут на колотнечу?“

„Не ми єі розпочали!“ —
 Гукає мир. „Адіть, паноче,
 Пан ключ від церкви взяв, ще хоче,
 Щоб ми на панське нині йшли!“

„Зле робить пан, то не перечу,
 На душу гріх бере важкий!..
 Та чи-ж то рация, щоб для того
 І ви гріха не менш тяжкого
 Тут допускатись, і святій
 Дім божий біякою еквернили?
 Ні, діти, Богу гнів не милий!“

„Та ми-ж для божої хвали
 Лиш голос правди підняли!
 Хіба ж і се зносить териливо?
 Як так, то пан почне нам живо
 На тімю кіле ще тесать!
 Ні, сего не діжде дводушний!
 Кажіть їм ви ключі віддять!
 Як пан не буде вам послухний,
 То двері будемо ломать.“

„Дурні, дурні! Прости вам Боже
 Отею великую хулу!“

Не вже ви божую хвалу
 Оберегти хотіли може
 Тим криком, бійкою? Чи ж ті
 Не звісні вам слова святі:
 Слн-б Богу треба оборони,
 То він би в хвили легіони
 Небесних ангелів зіслав?
 Ні, діти! Бог вам приказав
 Усяким властям покорятись
 І слухать розказів усіх!“

„То що ж, нам днесь до діла братись?
 Панотче, се ж смертельний гріх!“

„Ви з мусу, діти, не з охоти,
 То Бог гріха не вмінить вам.“

„Алеж панотче, і ви сам
 Підете також до роботи“ —
 Озвав ся панський палюган.

„Я?“ скрикнув піп, мов ужалений, —
 „Я? я? Чи ж я не увільнений
 Від панщини?“

„Ні, отче! Пан
 Казав виразно нам: ідіть,
 Усіх на панщину женіть,
 І піп також най ііде сам.“

„Не буде того, як світ світом!“ —
 Знов мир ревнув. — „Панотче, ні,
 Не бійтесь! Ми за вами всі
 Обстанемо! Громада з віітом

Хоч зараз до циркулу ідем
І старості до ніг падем,
Нехай розсудить нас із паном!“

„Ні, діти,“ пін старий сказав, —
„Не буде того! Се погано!
Сли пан нам нині наказав
На панщину, то видно, діти,
Сам Бог ему сю мнесь післав.
Їму дозволив розгордіти,
Щоб незадовго сам він в сіті
Своєї гордості попав.
Так от що я сказать вам мушу:
Схотів пан взяти гріх на душу,
Схотів у свято рокове
Нам церков божу замикати
І нас на панщину веіх гнати, —
Най буде й так! Хто поживе,
Побачить, що то з того буде.
Ми-ж, діти, бунтів не робім,
І за для панської гордині
В додатку ще й на себе нині
Гріха тяжкого не берім.
Ми силі власти покорім ся,
В покорі, діти, покажім ся
Ми достойнішими, ніж він.
Ви ж нині мали присягати!
Чи ви гадаєте, що вам
Зложить святу присягу дам,
Сли двері будете ломати?
Знесім ще пробу сю тяжкую,
А я вам певно пророкую.
Що Бог єі нам почислить.

Хіба-ж не звісно вам, що з рана,
 Заким зоря зійде румяна,
 Найдужше вее мороз смалить?
 Та хоч застелить він віконце,
 То се лиш знак, що швидко сонце
 Заблисне й землю отоплить.)

І диво стало ся з людьми:
 Усі притихли, примирніли
 І похилились, посумніли,
 А очі всіх на схід летіли,
 Мов ждали тут-же скопу тьми.
 Та небо, нічу так погідне,
 Тепер, коли вже малось ді-дне,
 В тяжкий туман заволоклось,
 І за селом в яловім бору
 Важке гудіне роздалось.
 І тільки піп скінчив, аж ось
 Віщуючи страшну вихору
 На цвинтарі високий вяз
 Так жалібно почав скрипіти,
 Що затремтіли всі мов діти,
 І глухо застогнали враз:
 „Най судить Бог! Будем смирятись!
 Ходім на панщину збиратись!“

ХІІ.

Гей, розшалілась буря люта!
 З устоку вітер засвістів..
 Мов дикий кінь порвавши пута
 Нараз на волю полетів:
 То озирнесь, копитом гряне,

Підскочить, фирене і зарже.
 То рушить в чваль, аж землю рве
 Коштом, колесом піде,
 І знов зарже і рантом стане. —
 Бурхав так вітер, скріпний сніг
 Рвав з поля, ніс в село туманом.
 Бив в очи, стежку з перед ніг
 Непаче вкрав в короткий миг,
 А вив, ревів, мов сам не міг
 Скрить в собі гнів над нашим паном.
 Та тяжший плач і рев і стони
 Ішли по хлопських всіх хатах:
 Ридали діти, старці, жони,
 А буря ще збільшала страх:
 Всі палець божий в ній вбачали,
 Ознаку божого гніву.
 З яким плачем вицривожали
 Нас на роботу лісову,
 Як, мов на смерть вже, нас прощали,
 Се не забуду, док живу!
 Та ба, даремний плач і сльози, —
 Пан каже, й мусить бути так!
 Вже по оборах чуть погрози
 І крики панських посінак.
 І от в метіль та рик шаруги
 З обори тут один, там другий
 Помалу виїзика' мужик:
 Конята форкнуть, змурять очи,
 Мужик закутавсь у кожух, —
 А тут метіль то в бік заточить
 Санки, то з переду заскочить
 І зашпає в грудях дух.
 Та ба, сильніша панська воля,

Ніж та метіль посеред поля!
 Та воля всім, немов обух
 Над головою затяжила.
 І потяглись горі селом
 Санки нужденні гуськом.
 А буря слід їх заносила.
 Часом лишень крізь вітру шум
 Щось мов комарик забренило —
 Се голос дзвонів. Світе білий!
 Там десь святкують! Люду тлум
 У церкві, світло все палає,
 У гору йде кадила дим,
 Всі молять ся, а дяк співає...
 А ми — мов клятї! Нам одним
 І свята божого не має!
 То всякий, вчувши дзвонів гук,
 Батїг невільно відкладає,
 Знімає рукавиці з рук,
 Перехрестить ся і зітхає
 Й молитву шепче.

Колн глядь,

Аж і з попівства йдуть сани.
 На санях піч, два атамани
 Й слуга. Значить, пан справді гнать
 Попа задумав до роботи!
 Яким се правом? Чи добивсь
 На теє дóзволу в губерні?
 Не дармо ж довго так барівсь. —
 А ті пани на все штудерні!
 Оттак ми думали, і знов
 Нових нещасть на себе ждали.
 Втім роздалось з переду: „Гов!“
 Ось двір! І ми край брами стали.

А в брамі пан стояв — високій,
 Плечистий, в польських чоботах.
 У футрі й шапці, чорноокий
 І чорновусий. У руках
 Канчук держав і махав ним
 На вітер, піби для іграшки. —
 На ділі-ж сани він числив,
 Що проїзжали перед ним,
 А на поклони мужиків
 І кивком не одвічав одним.
 Та ось поївські йдуть сани,
 За ними-ж довгий ряд таких,
 Що пан вважав бунтівниками
 І здавна ого мав них.
 Веміхнув ся, ближше підійшов
 На шлях і гучно крикнув: „Гов!“
 І стали сани. Всі велонились
 Низенько, — пан усе веміхавсь.

„А що, панове,“ — відізвавсь, —
 „Хоч нині ви не опізнилесь?
 А може вітру хто збоявсь
 І дома при бабах оставсь?“

„Ні, йдуть всі!“ — сказав атаман.
 Що перед паном смирно став.

„Ну, то то й є! А то-б дістав!
 Ех, був би битий, наче Гаман!
 Скажіть ви, бурґери, міні,
 Що се ви робите? Коли то
 Буде вже раз спокій в селі?
 Здаєсь, вас ще за мало біто,

А то б вам жадні воробці
 У головах не цвіркотали.
 Скажіть но ви, єгомосці,
 Що се ви знову загадали
 Якусь присягу? Хочесь вам
 Різок та буків скоштувати?
 Ех, Бог не брат мій, але вам
 Таку протріпанку задам,
 Що й внуки будуть пам'ятати!

Сказав се і окинув нас
 Мов ястріб оком, і немов
 Попа побачив перший раз.
 До него ближше підійшов.
 „Єгомосьть — каже, — що за диво!
 І ви на панщину також?
 А гарно, гарно! От правдиво
 Ви добрий пастир: де йде стадо,
 Туди і він іде! Ну, щож, —
 Вітайте! Ми приймем вас радо!“

Та піп, хоч голосом тремтячим,
 Але з достоїнством сказав:
 „Вельможний дідич наш, як бачим
 В гуморі нині! Бог послав
 На пана радість -- слава Богу!
 Молітесь, паночку, лишень,
 Щоб Бог на завтрішний вам день
 Сю радість не змінив в тривогу!“

Пан враз аж кинувсь, мов єго
 Вшпигнув гадюки зуб затрутий...
 „Що, що сказав ти, попе, що?“

„Кажу лиш те, що може чути
 Спокійно всякий християнин:
 На кого гордість Бог zesлає,
 Так що й на Бога він не дбає,
 То знак, що близько вже чекає
 Отверта пронасть перед ним.“

„Ти будеш ще міні грозити?“

„Ні, яшій пане, я не грожу.
 Я лиш вам кажу правду божу,
 Котра мабуть незвісна вам!“

„Таких вчи дурнів, як єсь сам,
 А не мене будеш учити!“

„Я панській мудрости віддам
 Чолом охочо, — рад лиш знати,
 Чи то вона веліла вам
 Сьогодні свято бунтувати,
 Святую церкву замикати
 І гнать на панщину людей?
 Ех, пане, пане, схаменіть ся!
 І мудрістю ви не чваніть ся!
 Таж як би власних я грудей
 Не був поставив в обороні
 Тих ваших слуг, то хто і зна,
 Чи коло церкви би в тій хвили
 Ся буря і метіль страшна
 Калюжі кровію червоні
 Не замітала! Пане милий,
 Тямуйте: в світі без ріжниць
 Усе свої границі має,

І що ніхто таких границь
Безкарно не переступає!“

„Ей, гарне казанє твоє!
Та знаєш, попе, ось що дивно:
Для других в тебе мудрість є,
А робиш сам як раз противно.
Чи не казав тобі я: знай
Свої попівськії границі,
Усяку школу занехай,
Не говори хлопам дурниці!
А ти от як! завзявсь мабуть
Мене до крихти зруйнувати!
Хлопи присяги, волі ждуть.
Горілки хоч їх ріж не пють,
Жид не платить міні вже рати!
Так щож ти думаєш? Міні
Через пона іти з торбами?
Ні, попе! Ще раз кажу: ні!
Не так я поговорю з вами!
Завчасно ти й той клятий Шваб
Про волю ще заговорили!
Ось я покажу вам, хоча-б
Ви що хотіли, те й робили. —
Що я тут пан! Від нині ти
Махай на панщину з хлопам:
Вмів шкоду ти міні нести,
Відробилюй власними руками!“

„Що пан тут пан, я добре знаю,
Та тільки є й над паном пан!
Я тільки силі улягаю,
Та в очі пану заявляю,

Що то безправство, що мій стан
Мене від панщини звільняє,
Що царське право пан стоїт! "

„Про право, попе, річ остав,
Не твого ума се діло!
Ти бачив, попе, інвентар?
А там стоїть, що пін тримає
Грунт між громадою з двох пар...
А з того я виводжу сміло,
Що грунт се хлопський, рустікальний,
І з него панщини звичайний
Для мене вимір припада.“

„Воно-б то так, лиш то біда,
Що в інвентарі ж додаєсь:
Від панщини й данин свободний.“

„Свобідний тільки той, хто гідний!
А впрочім, ели тобі здаєсь,
Що кривда сталась над тобою,
То жалуйсь, — я також постою
За своїм правом. А в сей час
Я ще тут пан і мій наказ
Сновняйте! Годі тут молоти!
Ану, до ліса, до роботи!
А живо, не жалійте рук, —
В противнім разі вам гайдук
Нагайкою додасть охоти!
Ну, гейже! Рухайте ся раз!
Я швидко вийду там до вас!“

XIII.

Ревів, стогнав від бурі бір,
 Немов голодний, лютий звір,
 І чорним гилем мов руками
 Метав в повітрі, бивсь та хріп. —
 Коли понурими кунками
 Ввійзжали ми під темний стріп.
 Як дивно, лячно якось стало
 Усім в тій хвили! Наче ми
 В якийсь заклятий світ ввійзжали,
 У царство сучмерку й зими,
 З котрого вже во вік не мали
 Вернуть живими, як з тюрми!
 Як дивно, лячно роздавались
 Удари наших топорів!
 У зворах, дебрах відкликались,
 Немов їх відгуком зивались
 Громади відьм та ушнів.
 А кождий знав, що нині свято,
 І що той святотатський гук
 Хто зна яких і як богато
 Накличе бід на нас та мук!
 Та ба, не час було рішатись,
 Коли ні думать, ні вертатись
 Сіпаки панські не дають;
 І ми самі, щоб заглушити
 У собі страх, — давай троштити,
 Що аж тріски мов град падуть.
 Рубаєм, зуби закусивши,
 Мов дерева ті — найзрадливіші
 У світі наші вороги...
 Ті стяте дерево корують,

Ті ріжуть шилами, чвертують,
 Складають в стоси і в стоги.
 Попови ж панські посінаки
 Веліли тягати гилякі
 На купу, з парубками враз.
 „Бог з вами“, — люде закричали. —
 „Хіба ж старий до того здали?
 Хіба нема сумління в вас?
 Глядіть, він ледво робить кроки,
 А ту шні, доми, сніг глибокий, —
 Тут сил потрібно не таких!“
 „Мовчать!“ атаман крикнув, — „голя
 Ми робим так, як панська воля!
 Тягніть, єгомость!“

Люд затих
 І мовчки, в лютої понурій,
 Під ліса шум і стогін бурі
 Кінить робота лісова.
 Та бачимо, як панські слуги
 Сміють ся нишкѳм, як з патуги
 Наш шні старенький умліва,
 На купу тягнучи дрова.
 Сміють ся, кляті, не зважають
 На старість, на духовній стан,
 Ёго найдужше наганяють:
 „Тягніть, єгомость! Швидко пан
 Прийде, як стіє малий застане,
 То буде клопіт вам і нам!“
 Та дармо з сили вибиваєсь
 Старий — тремтить ёго рука,
 Не може двігнути патика,
 Ногами що крок спотикаєсь,
 Паде, знов встане, знов хапаєсь, —

„А дурні, дурні, дурні з вас!
 Ще більші дурні, ніж завзяті!
 Я ж вашу вірність трібував,
 Неначе сина батько щирій, —
 А вас мов біс опанував,
 Сейчас рветé ся до сокири!...
 Я ж, дурні, тільки жартував!“

Мовчали всі, мов чорна хмара,
 І попускали очі в низ,
 А пан: „Самі ви завзялись
 На власну згубу! Мов отара
 На сліпо в пропасть ви претéсь!
 Чому? Я вам готов сказати.
 Вам тут погані суцостати
 Наговорили, що не днесь
 То завтра волю вам дарують,
 Данни й панщину скасують.
 А що, не правда? Ну скажіть!“

Народ мовчав.

„Ну, ну, мовчіть,
 Я знаю все. На жаль великий —
 Гадючі, хитрі ті язик
 Забули вам одно сказати:
 Як на ту волю заслужити?
 Так отже я скажу вам се:
 Той тільки варт на волі жити,
 Хто над собою й гнет знесе!
 Так от я здумав стрібувати,
 Чи стоїли би волі ви?
 Хотів собі зажартувати,

І бачу, що ще довго ждати,
 І довго вам ще вандрувати
 По розумець до голови!“
 Народ мовчав. Втім перед пана
 Атаман виступив, вклонивсь.
 „Дарують ясний пан! Від рана
 З нас кожний нині вже гонивсь,
 Немов листок той над водою,
 Двічі над смертю самою!
 А то був жарт, лиш панський жарт!...
 Ні, ясний пане, вірних слуг
 Другі пани не так трактують!...
 Для жарту їх не сумітують
 Під хлопські п'ясти, під обух!
 Тож ми хіба не мали б глузду
 У пана довше ще служити:
 Від нині дякуєм за службу, —
 Най пану Бог без нас щастить!“

Пан очі витріщив — ні слова!
 Немов атаманова мова
 Їму нараз усю ту річ
 У іншим світлі показала, —
 Та ще веселість не щезала
 З його лиця і уст і віч.
 Коли нараз між мужиками
 Щось застогнало і руками
 Кивнуло, — люде підійшли
 І перед пана підвели
 Попа, безсильного, слабого,
 Що підчас розруху цілого
 Лежав простертий на землі.
 Він був блідий як трун, трусив ся

Немов підтягнїй, з під повік
 Полумертвий вже взір світлив ся,
 І ледви чутно він прорік :

„Пан жартував! Мов батько добрий
 З дітьми, їх вірність трібував...
 А чи і з Богом тож для проби,
 Невинно пан пожартував?
 І то був жарт, що боже свято
 Пан зніс, що церков нам запер?
 І то був жарт, що так завзято,
 Без суду і без права взято
 Мене й замучено тепер?
 Все те був жарт? За жарт той, пане,
 Я скаргу перед божий суд
 Заношу! Нині ще там стане
 Мій дух, а твій, нім рік сей кане
 У вічність — тож туди зазвуть!
 Добро твоє в злодійські руки
 Піде, й сліду не буде знать
 Твогó бутя, — сини і внуки
 Сей жарт твій будуть проклинать!“

Сі — ні то грозьби, ні проклони,
 Мов крила чорної опони
 Світ панови заволокли.
 Він затремтів стиснувши зуби,
 То вуси торгав, то гриз губи,
 А далі рік: „Плети, мели!
 Безумний старець, тай по всьому!
 А но! Збирайте ся до дому!“
 І віддаливсь. — І ми пішли.

XIV.

Неначе сні тяжкі, гнетучі
Було все те, що того дня
Ми перебули: бурі-тучі,
І вибухи чутя ревучі,
І кривда і грізьбá страшна.
А як із ліса ми на поле
Без гласу виїшли, — все круг нас
Було мертво, спокійне, голе:
Сніжняная площа простяглась
Кругом, безбарвна сіра хмара
Закрила небо, вітер втих, —
Лиш ген там десь сніліва пара
Вплась клубком із стріх сільських.
І в грудях наших після тих
Страшених бур так тихо стало,
Тає сумно якомсь, наче всі
Надії наші щось підтяло,
Мов небо нам само звіщало:
По вік вам жить у ланцюсі!
Під гнетом почутя важкого
Ми звільна, мовчки йшли в село,
Мов похоронний хід. Було
Се в часті й так, — таж ми слабого
Цона везли: житьє пліло
Із уст єго струйками крови,
Увесь він вже холодний став,
Лиш звільна серце билось, мови
Не стало, тільки прошептав:
„Прощайте, діти! І простіть
Єму, лишіте кару Богу!
Коріть ся тьмі, допоки тьму

Бог на погібелі дорогу
Не виведе!“

Та ми тепер
Уже й не радивши ся знали,
Що тут коритись не пора!
Як пройізжали край двора,
То бачили, як пан запер
На ретязь браму, — знать бояв ся.
Що-б таки люд не спамятав ся
Та в жарт его і не роздер.
Та ми спокійно двір минули,
І на понівство всі звернули. —
Старого із саней знесли,
Огріли і оберегли,
А потім скаргу написали,
Пленіпотентів обібрали
Щоб до староства в мить ішли.

Такий то ми Новий рік мали!
Уже відправи не було,
Замість потіхи всі ридали,
А к вечеру ціле село
Сходилоь до попа до хати
Старого пастиря прощати,
Остатній раз поцілувати
Холодні руки. Він тепер
Ще ледво дихав, згасли очі.
А як згустіла пільма ночі,
Він тихо, супокійно вмер.

Та те, чого так пан бояв ся,
Не вмерло таки з ним ураз:
Противно, аж тепер у нас

Із паном танець розпочав ся.
 Лиш що ми скаргу подали
 На пана до староства — чуєм,
 Вже й панські скарги дві пішли:
 Одна на нас, що ми бунтуєм,
 Що сокирами хтіли вб'ить
 Слуг панських, з димом двір пустить, —
 А друга скарга до губернії,
 Що пан комісар бурить люд,
 Що вісти розпуска' химерні, —
 На те, мовляв, і свідки суть.
 А й справді жид зумів зловити
 Кількох в громаді за язик
 І видобути все від них,
 Що говорив комісар.

Втих

На хвилю гомін, шум і крик
 В селі; ми панщину робити
 Ходили смирно, все ждучи,
 Що то з усього того буде.
 Аж раз — вже пізно у ночі
 Ураз збентежили ся люде:
 По тихій вулиці сільській
 Промчались криті, панські сани
 Із урядовими дзвінками,
 І в двір зайіхали. Як стій
 Пішли розмови поміж нами:
 „Хто се, за чим?“ Аж рано крем
 Ми взнали: з гостей із сусідства
 Сам староста з комісарем
 Прибули у село для слідства.
 От почали тягнуть людей.

Та ми пізнали незабаром,
 Що староста у двір не даром
 Зайіхав, з паном день у день
 Балює, бавить ся, полює, —
 А в вольних хвилях бє, катує
 Хлопів і сидує свідчить
 На паньську користь. Боже милій!
 Що з нами буде! Очорнили
 Ті протоколи нас кругом:
 Як ми присяги забажали,
 При церкві слугам загрожали.
 І в лісі мало що тельмом
 Усіх не вбили, — все до чиста
 Там списано. Про те ж, як пан
 Без права накидав горілку,
 Як боронив завести шкілку,
 І в свято нас, немов поган
 Гнав на роботу — ані слова!
 З нас всякий ходить мов отрутий...
 „Тепер нам лиха не минути!“
 Така іде між нами мова. —
 „Такий протокул — то тюрма!
 Таж він як се пішле до Львова,
 То вже й ратунку нам нема:
 Запруть, закоплють, ні чпчирк,
 Живих положать в домовину!“
 Оттак в вечірнюю годину
 Зійшовши ся де будь край тину
 Сумуємо. Коли в тім зирк —
 Комісар! Скулив ся, мов крав ся
 Кудись. Ми втихли і поклін
 Єму... Хильцєм прискочив він,
 І живо, шентом обізвав ся:

„Ви кльопа кльопа! Поше мій,
 Як ви в протоколь самотав ся!
 О, кльопа кльопа! Все як стій
 Всею правту каше! Хоч і знає,
 Що тут єго арешт чекає, —
 Ні, він не спреше! Клюний кльон!
 Чи в вас нема на тільки коц,
 Щони спрехати, не признати?
 Чи моше пуків страшно вам?
 Са той протоколь я ни сам
 Казав вам втвое тільки тати!
 Ну, щож тепер?“

„Що Бог пошле,
 Те будем мусіли терніти.“

„Що Бог пошле! То туше зле!
 Як пугеш штати і ситіти.
 То Бог вам вею піту пошле!
 От що! Ту трена міркувати,
 Самим сене поратувати!“

Мовчали ми, — лиш наш поклін
 І погляд знай за нас благає
 Комісаря. Веміхнув ся він
 І каже: Туше ви турна є.
 Хоч чесна, кльопа! Так зрошіть:
 Ще нині нічу швитко шліть
 Пленіпотентів віт громати, —
 Вею правту топре понішіть, ---
 І ша, мовчіть! Тругої рати
 Нема для вас! А памятала,
 Мене в ту справу не вмішала!
 Ну, куте нахт! Ідіть, снішіть!“

І скулившись мов хорт, він скочив
 На вулицю, та до двора, —
 А ми метнулись сеї-ж ночі
 Письмо писать, складки збирать,
 Пленіпотентів виражать
 До Львова. Крайня вже пора
 Була! Пан староста вже мав
 Скінчити завтра слідство з нами.
 Гей, тож то лютив ся, кричав,
 Коли від жида він узнав,
 Що з повномочними післами
 Ми жалобу післали в Львів!
 Він аж заскреготав зубами
 І зараз-же писати сів
 Листи догінчії за ними, —
 Наш пан листи ті верховими
 Мав розіслати по панах:
 Де хто таких хлопів спіткає,
 Най зараз ловить їх, хапає,
 І вяже її до староства шле!

Що й говорить вам про той страх,
 В яким жило село ціле
 Весь тиждень після тих подій!
 В якій непевности, трівозі
 Ми ждали з дня на день, хто в тій
 Війні останесь в перемозі:
 Чи наші співнять намір свій,
 Чи де їх зловлять у дорозі?
 На другий тиждень вість іде:
 Зловили наших! Боже правий!
 Як заридали ми! Тверде
 Камінь-б дрігнуло. А бравий

Наш пан аж голову підняв,
 Коли почув, що три дні тому
 Знайомий пан післяв спіймав
 І під сторожею післав
 Не до циркулу, а „до дому.”
 „Розумний той, поцтивий Стах!
 Сказав наш пан, — зробив до ладу!
 Гальо, екликайте всю громаду,
 Нехай у всіх їх на очах
 Посли дістануть шоколаду!
 Най бачуть і най мають страх!”

Зіввали нас: кого з роботи.
 Кого із хат, старих, малих;
 Жінок, дітей нещасних тих
 Пленіпотентів в перший ряд
 Велів пан ставити: най здрять,
 Як будуть їх батьків пороти,
 Нехай і вшуків пізних вчать,
 Що хлопу пана не збороти.
 Ось їх нещасних привели
 Повязаних, блідих, нуждених,
 Обдертих, змарганих, струджених, —
 А як близь пана підійшли,
 Пан гайдукам дав знак рукою
 І крикнув: „В спіг їх! На землі
 Кладіть і бийте, поки я
 Не скажу: годі!”

І в спокою
 Він став свистати. А двірня
 У спіг нещасних повалила,
 На кожного чотири їх:
 Одні на голову сіда,

На ноги другий, прочі-ж два
 Ну молотить, що може сила.
 Спершу неначе на мертвих
 Удари спалась, бо в сніг
 Лицем привалені й кричать
 Не здужали, лиш тіла їх
 Метались, мов хробак розтягні.
 Пан свище, а двірня січе, —
 Вже кров крізь шматє виступає,
 Потічками на сніг тече
 І з снігу, наче з під землі
 Болющий хрип глухий лунає...
 Пан свище, мов не замічає.
 А в тім жінки й дітки малі
 Катованих ураз юрбою
 З плачем, риданєм і мольбою
 Поверглись панови до ніг, —
 Пан свище, мов не бачить їх.
 Одна дрозачими устами,
 На колінках підповзши, пана
 Хотіла в ноги цілувать,
 Своїми кровними слезами
 Той панський чобіт обливать, —
 Та пан, все свищучи, носком
 Її в уста штовхнув, аж впала
 В сніг горілиць і застогнала.
 І кров із уст пішла цюрком.
 Аж по страшенно довгій хвили,
 Коли вже біль почав глушити
 Крик мучених, пан рік: „Досить!“
 Їх підняли, снігом обмили, —
 Та не було вже в бідних сили,

Щоби вдержатись на ногах, —
Їх слуги мусіли держати.

„Ну, що,“ — став пан до них казати, —
„Пізнали ви до Львова шлях?
І знаєте, чим то смакує,
Як против пана хлоп бунтує?
Ще ви пізнаєте не так!
Се вам від мене зні завдаток!
В циркулі жде вас ще додаток...
Ведіть їх хлопці в добрий спряток,
В шніхлір, і на одні личак
Усіх звяжіть, і дайте їсти, —
Опісля нам розкажуть вісти
Про подорож: ми ще будём
Балакати з ними два-три слова,
Аж як навкучить нам розмова,
Тоді в циркул їх відведем.“

А ми стояли мов мертві,
І ні чичирк. Всі ті події
Остатню крихточку надії
Нам відняли. Що нам робить?
Боротись з паном ми не в силах,
В губернію хіба на крилах
Жалоба наша долетить, —
А з паном староста держить!
Нам лиш лишає ся мовчати,
А ні, то поле й дім кидати
І світ за очі утікати.
А пан, щоб в повні довершить
Свою побіду, обертаєсь
До нас і гордо відзиваєсь:

„Ви бачили, яка моя
 За бунт заплата? Чень на далі
 Будете всі докладно знали,
 Як скоботати вмію я.
 Жалійтесь, сли вам хочесь більше. —
 А я потрафлю ще й сильнійше
 Полоскотать. Кому своя
 Немила шкура, — най трібує!
 І ще одно. Ваш пан комісар
 Вам набрехав, що швидко цісар —
 Чи хто — вам панщину дарує.
 Що там комісарю за те
 Принаде, то ще ви вздрите, —
 А я кажу виразно вам:
 Не вірте, хто вам те голосить,
 Бо він не волю вам приносить.
 Але біду. Ні цар, ні сам
 Із неба Бог не має права
 Те дарувати, що моє!
 Ні, се не є цісарська справа!
 Ні Бог ні цісар не дає
 Того, чого і сам не має.
 Так слухайте-ж, що кажу вам:
 Най жадна воля вам не снить ся!
 Не цісар вам єі ховає,
 І поки я тут, не явить ся
 Вона, хіба я сам її дам!“

Так богохульними устами
 Він висказав і в двір пішов.
 Та диво, — сими він словами
 Бажав нас пригнітити, немов
 Тяжким камінєм; аж противно!

По тих словах в нас дух вішнов.
 „Сліпий, сліпий,“ ми погадали.
 „Тобі здаєсь, що світ увесь
 В руках держиш, а доля дивно
 Тебе веде і вєкіє і вєклєсь,
 І сам не зглянеш ся, як наємо
 Твої гордості увєсь.“

І вже не страшно нам, не жасно
 Було, коли щось по двох днях
 Пленіотентів наших бідних
 Лєдві живих на битий шлях
 У путах повели. Як рідних
 Ми їх прощали і кричали:
 „Не бійтєсь, брата! Бог благий,
 Не дасть, щоб без кінця ширнали
 На світі наші вороги!“

Нам не страшна була й та чутка,
 Що до циркулу надоспів
 З губерні наказ: зараз тутка
 Комісарю спішить у Львів!
 Пан з радости аж руки тер:
 „Взяли бунтівника з повіта,
 Засядять же єго тепер,
 Що певно не побачить світа!“
 А ми хоч тяжко сумували,
 Та все одну потіху мали:
 Бог правди й волі ще не вмер!

XV.

Мишула та зіма проклята,
 Остатня із проклятих зім.

Зближалась великодні свята,
 Уже на тижні на страшнім
 У полі почалась робота.
 Настала вже й страшна субота —
 Великий, незабутний день
 Для нас, Великдень наш єдиний.
 Кожду хвилину тої днини
 Я тямлю, мов би все лишень
 Учора діялось.

Ми з ранку,
 Пок заморозь не відійшла,
 В дворі пшеницю-маріянку
 Для сійби ладили. Була
 Пора у ранішні обіди.
 Коли упорались з зерном.
 „Гальо до дому, а бігцьом,
 І кожний зараз най прийіде
 Із бороною на майдан!“
 Комендерує атаман.

Побігли ми, перекусили,
 Що там готового було,
 Та поспішаємо що сили.
 Уже зібралось все село:
 Хто з боронами, хто з сівнями,
 Жінки й дівчата з рискалями:
 Ще назганали і хлопят
 Погоничів, та з ужовками,
 Щоб борони йшли затягать.
 І поставали ми рядами,
 Немов на муштрі салдаті,
 Атаман ходить поміж нами,

ВСТАХ

Числить, чи всі, й розпоряджає,
Кому, куди і з ким іти.

В тім зирк, аж возик надїїзжає
Горі селом — одним коньом.
Край фірмана гайдук кунає,
А фірман луска' батогом.
А з заду — хто се? Боже милий!
Сеж він, комісар, се той сам,
Котрого ніби засадили
У Львові! Дивно якоеь нам
Зробилось, серце так забилося,
Немов печувану якусь,
Страшну чи радієную повість
Ось-ось почути нам судилося.
Атаман навіть, хоч не трує,
А також став, мов остовпїлий,
І тільки буркнув стиха: „Бог вість,
Що се значить ся, та мабуть
Що щось негарне!“

Як уздрїли
Нає ті, що йїхали, так тут
Комісар штовхнув гайдука,
Гайдук жахнувся отуманїлий
І мало-мало сторчака
Під віз не внав, — та гнеть продрухавсь,
Рукою в заушник почухавсь,
І звільна обернувся, відгріб
Солому в возі, з під соломи
Щось вицяв, мов великий хліб
Завите в шмату. Глядімо ми
Й дивуємося. Аж ось гайдук

Зліз з воза, взяв того до рук,
 І через плечі, мов барило
 Повісив, шмату відгорнув —
 Се тарабан! Ех, як торкнув,
 Заторохтів, заgrimотів,
 Що аж луною покотило
 По веім селі. Загаморило
 Село: з горбів, з поля, з хат
 Старі й малі кричать, біжать
 Послухать, що се за пригода.
 В широкій круг юрба народа
 Віз обступила.

„Тихо, геї!“

Комісар закричав пискливо
 І встав на возі, виняв живо
 Папір з кішені

„Я отсей

Папір вам маю прочитати
 І прошу топре уважати,
 По то патент цісарський є!“

І став комісар муркотати
 Все по німецьки. Люд стає
 На пальці, рота роззявляє,
 Та де тобі порозуміть!
 Лиш сей та той зітхне глибоко,
 Перехрестить ся, зведе око
 До неба і як стовп стоїть.
 А пан комісар так утішно
 Читає, голосно, посішно

Викрикує якісь слова!...
Скінчив. „Ну, сросуміла вищєчко?“

„Ні, паночку, хоч би словечко!“

„О клюша, клюша гольова!
Свої волі і свошоти
Не розуміє! Слюхай весь!
Віт третій май, що ось патхотить,
Вам воля повная таєсь!
Вам цісар панщину тарує,
Ташин не путете платив:
Най коштий сам сопі працює!
І ще одно най коштий чує:
Пан староста тиєсь вицустив
Пленіпотентів ваших з цюни!
Ну, сросуміла?“

Всі мовчать

„Ну, сросуміла, кльоша кльоши?
Що так стояла, як ті ступи?
Гей, віват цісарю кричать!“

Усі мовчать.

В тім наблизив ся
З юрби наш війт, і поклонив ся
Комісарю, і так сказав:
„Даруйте пане, що приймаєм
Так холодно сю вієть. Не знаєм,
Чи правда то. Нам запевняв
Наш пан, що то не може бути,
Що й вас у Львові мали скути,

Що цар не сміє дарувать
Нам панщини, бо то річ панеська.”

„Ох, кльопа кльопа християнеська!
Пан мав інтерес так казать.
Та цар панам не віттирає,
Що панеське. Цісар опіцяє
Йім з каси панщину сплатить.
А я — слуга єго, не мошу
Прехати, правту вам голошу!
Печать ся, знаєш, що значить?“

„Най нам здоров панує цісар,
Тай щоб при нім і пан комісар
Жили нам довго, — але ми
Вже так богато натерілись,
Що боїмось, щоб і сей раз
Знов на леду ми не осілись.
Ми, паночку, просили-б вас:
Із нами враз у двір ходіть,
Патент сей пану прочитайте,
Єму й печать сю покажіть,
А вже тоді, як він все знайде
В порядку — ми повірим всьому.
Тоді вже й цісарю благому
Подякуємо ми любовю.
Єму добром і навіть кровю
Послужим щиро ми при тім.“

„Се топре, кльопа, ти сказала.
Хотім у твір, щопи пізналя
І пан ваш все. Хотім, хотім!“

XVI.

Сиділи в ганку пан і пані
 За сніданєм, коли параз
 Юрбою, з шумом, наче пняні
 Ми все подвірє заступили.
 Комісар попереду нас.
 При нім гайдук ішов, що сили
 Торохтячи по тарабані.

Поблідла пані, піднялась,
 Поглянула, трюхи не виала,
 І білі руки заломала,
 І не то з питанєм, не то
 З сумним докором в очі мужа
 Поглянула. Та знять не дуже
 І пана втішило тото
 Незвикле зборище. Ще дужче
 Змішавсь, аж зуби закусив,
 Коли побачив, хто зтруєв
 Сеї збір. Комісар! Так єму ще
 Нечистий вязів не скрутив?
 Ну, буде лихо неминує!
 Та щоб впокоїти жону,
 Пан з ганку звільна і поважно
 Зійшов, і з грізна та протяжно
 Звернув ся до мужицтва: „Ну,
 Чого ви тут?“ Притім став так,
 Що до комісаря плечима
 Був звернений і наче й разу
 Єго не бачив.

Гайдучина

Знов в барабан заторохтів,

Комісар з злости наче рак
 Почервонів. Лиш що хотів
 Пан щось казати, аж над ушима
 Єго: „З цісарьського розказу!“
 Мов ніж по склі заскреготів.
 Пан обернувся. „А, пан комісар!
 Рідкі в нас гості! Ну, wie geht's?
 Давно зі Львова? Вже кінець
 Їзді? Ну, що там каже цісар?“

„То є патент цісарський з дня
 Сімнадцятого цвітня, року
 Піщучого! І во імя
 Цісарське — з завтрішного строку
 У краю панщини нема,
 Танини зносять ся й земля
 Хлопам дає ся рустікальна,
 А тітичам за право те
 Сам цісар з каси заплаче —
 То воля цісаря пуквальна!“

„O Sapperment! Warum nicht gar!“
 Пан скрикнув, мов змія вкусила.
 „Великий цісар! Царська сила
 Над всіми нами! Значить — дар!
 Дар для хлопів. Який цар добрий!
 Та щоб той хлопський рід хоробрій
 Після заслуг обдарувать,
 То треба нас обрабувать.
 Віднять нам те, що з волі неба
 Вважалось нашим! Що й казати, —
 Чудесна добрість! От як треба
 Народну вдячність здобувать!“

Га, що-ж, ми дурні, раді вчить ся!
 Слабі ми, мусимо корить ся!
 Лиш прошу, ще одно скажіть,
 Чи є там яєно в тім патенті:
 Де хлѡни паном не контенті,
 Сеїчас до кіє, ловіть, вяжіть!
 Чи там наказані пожари,
 Різня, убійства, люті кари,
 Рабунки панських дібр усіх?"

„Herr Schlachziz!“ відказав комісар, —
 „Herr Schlachziz, mässigen sie sich!
 Топра для всіх нашає цісар.
 А про рацунки та різні
 Патент ніякнї не говорить.“

„І в сорок шестім році пі?“

„Herr Schlachziz, пан є туше скорнїй
 В пітозрінях! А ліше-п тати
 Вше сорок шестому спокїй!
 Самі ви, польські атептати
 Зачали на хлѡнів стріляти,
 Самі на власнїй карк ви свїй
 Стягли піту! Ја, пані цєю,
 Јак пи в вас кльѡн пув шольовїк,
 То він пи вас не пік, не сік.
 А грудю заступив своєю!
 Та на! Не те вам в гольовї!
 Тля кльѡна цуки і панцизна,
 А в вас повстаня все новї,
 Ває зве ойчизна-шляхетчизна!
 А як наш цісар пієли прав

І пана й кльопа тут трактує,
 Ви в крик, що вольносьць вам украв,
 Що кльопа вам урят пунтує.
 Ні, пане, ти тепер посуньсь!
 Кльопа не сліпий, кльопа топре паче:
 Те є здорове, те поляче, —
 Der Bauer, pane, ist für uns!
 Тепер пронали атентати!
 А як які вовки прийнуть,
 Щоп нашу стайню напатати,
 То вше тут вірних псів найтуть,
 Що топре вуха їм намнуть.
 Аш птуть товго памятати.”

„О, Sarrgement! Тяжкі часи,
 Коли вже все зійшло на пси!
 А псів багато в нашім краю!
 Та тільки-ж, панцю, я гадаю.
 Ви помилились, сли за псів
 Вважаєте отих хлопів:
 Пси вірні свого пана знають,
 Пси вірні у тяжкій годині
 Їго боронять, заслоняють!
 Ні, се не пси, а просто свині!
 Не вірши? От попробуй лиш
 Ти моім псам перечитати
 Сей свій патент, то гнеть уздриш.
 Як кинуть ся тебе витати.”

„Herr Schlachziz!“ пискнув ображений
 Комісар, дуком вищав грудь
 І руку звів — та пізно! Лють
 Перемогла вже в панськім серці...

Він тупнув, крикнув, мов скажений,
Почервонів, а у очох
Загнали іскорки зловіщі.

„Der Teufel drein! Він тут на герці
Прийшов зо мною! Швабський кнєох!
Гей, хлопці, хто-сте найсильніщі,
Беріть єго і заведіть
У псарню і фіртку защеніть, —
Най псам патент свій прочитає!
А ви роззяви (до хлопів
Звернувсь) ще мало натиків
Набрали? Що за біс вас цає
Під мої руки? Брану там
Замкніть! Ось я сніданє дам
Всім, хто тут є! Де лози, буки?“

Ми помертвіли. Поки ще
Отямилсь, а слуги вже
Комісаря за руки ймають.
І хоч він як кричав, пручавсь, —
Бігцем помимо волі мчавсь.
Лиш поли фрака з заду мають.

XVII.

Була у пана псарня славна,
Бо пан мисливий добрий був
І в ловах любувався віддавна.
Чимало грошей повернув
Він на тих псів. Тут край обори,
Оперта о етіну комори
Стояла псарня: був то пліт
Високій і дашком покритіє

В округ; в нім мов несамопитий
 Скиглив і вив собачий рід.
 Була там сотня тої зійжні:
 І раси й росту й масти ріжні:
 Хорти, бульдоги, ямники.
 Одні на ланцюгах стояли,
 Другі в будках спокійно спали,
 А інші рвали ся, скакали
 Верх плота й вили залюбки.
 Їх лиш три рази в день кормили,
 Тай то ще скупо, щоб не тили
 І швидше гнались за звірем;
 Ніхто ні гладить ні пестити
 Не смів їх, в псарню доступити
 Не міг ніхто, лиш псар Єфрем.
 Було пройдеш лиш коло плота,
 То рвесь, скиглить тота голота.
 Аж землю під собою їсть.
 От і не диво, що на тую
 Чудну, нечуваную вість,
 На постунок безумний, лютвій —
 Комісаря до псарні пхнути —
 На нас на всіх упала млість.

А пан стоїть, як хмара чорна;
 У псарні клекотить, мов жорна
 Каміне мелють. Враз піднявсь
 Страшений дзвяк і ляск собачий —
 Се знак, що розказ той ледачий
 Сповнивсь, що в псарні опинивсь
 Комісар. Слуги ще стояли,
 Мабуть що фіртку заціпали,
 Й сміялись глуно. Аж нараз

Із псарні шук підняв ся дикнї,
Що заглушив собачі крики
І всіми серцями потряс.

„Ратуйте! Квалту!“ закричало
Із псарні — й разом замовчало.
Мов іскра впаала між народ.
„Ратуймо!“ разом заревіли, —
„Біжїм, домїм сеї огород!
Пробї! Комїсаря неч зїли!“

І як се сталоєь, Бог там знає, —
Ураз мов грїм залопотїв,
Так кинулаєь юрба цілая
Туди, аж двір застугонїв
Від топоту. В одній хвилині
Цїлїт рознесли ми по колїні.
Будки, дашки — все на шматки!
Собак, що дужшї і лютішї,
Веїх перебіли тут на місці...
Крик, гвалт, кровавії дрючки,
Проклятя, зойки і побої, —
Все в оглушаючу злилоєь
Музику — дай Бог, щоб такої
Вам чути вже не довелось!

Широко рознеслаєь відтак
На все Підгірїя і Подїля
Ся вієть про те, як ми собак
В дєнь волї дашої побіли,
Собачов кровю освятили
Свободу. Ніщо то й казати,
Падкнїй наш люд на все смїшнєє!

Десь їм школяр сказав про теє,
 Що в Франції якась Бастілля
 Була: кого туди всадять,
 Тому вже світа не видать.
 Так от як ту Бастіллю кляту
 Люд зруйнував аж до основ,
 Тоді аж вольне сонце в хату
 Зірнуло, й день новий прийшов.
 Похопили се наші люде:
 А в нас хоч песня битва буде
 Замість Бастілії! Було
 Сміху із тої битви много, —
 Та в самій хвили ми смішного
 Не бачили — ми лиш одного
 Шукали. З уст усіх ішло
 Одно: „Комісар! Де комісар?
 Патент де, що прислав нам цісар?“

Комісаря десь не було!..
 Тут люде всі заметушілись:
 Не вже так зішли пен єго,
 Що й костюахи не лишились?
 Аж зирк: в соломі, де гніздились
 Собаки, щось шуршить! Ого —
 Припали ми і відгребли
 Солому — бач! а се комісар!
 Грудьми припав він ід землі,
 Встромив пів тіла в песню буду,
 Лиш ноги ще видні були
 З соломи, а в руках держав
 Патент, котрим звільняв нас цісар.
 Він тряс ся весь, і не без труду
 Ми витягли єго на яв,

Та бідненький аж застогнав
 На ноги ставши: не розжерті
 Штани пошарпали на нім,
 Порвали й тіло: тяжкі рани
 Виднілись в місці не одним,
 І кров лилась, — і певно смерті
 Пожив би був він безталанний,
 Коли-б заздальгідь в солому
 Не заховавсь, і як би ми
 Такому жартові страшному
 Кінця не вдіяли самі.

„О-ох! Ветіть мене то пана!“
 Стогнав комісар. „Ох, о-ох!
 Jetzt wird er sehn! Та кошта рана
 Шуте міні за світків твох!
 Тепер ще я єму покажу!“

І шкитильгяючи стунав
 Опертий на молодіж нашу,
 Аж з болю зуби затискав.
 Го, го! Тай пан мабуть шесьмо
 Пронюхав носом і побачив,
 Що троха надто насобачив,
 Що не з поклоном ми йдемо.
 Чим скорше слуг у двір стягнувши
 І двері на замкі замкнувши
 Він сам з рушницею в руці
 Став у отворенім вікні.
 Таке оружье поготове
 Комісар навіть не прибаг.
 Зблизивсь і рани на ногах
 Показуючи крикнув: „Ах!

То є кошійноц старопольска!
 Herr Schlachziz, — то є пезгольове
 Тля вас! А за запавку тую
 Я вас в тій хвили арештую!...
 То що? Ви ітете вше то войска?..."

Та пан у військо не збірив ся,
 Лиш на комісаря зміряв ся
 Стрільбою, й крикнув: „Бачиш се?
 Тікай від мене, швабський сину,
 Бо бистра кулька за хвилину
 Тобі погибель принесе!“

На вид стрільби, забувши рани,
 Комісар мов змією гнаний
 Відскочив зойкнувши на бік.
 Оглянувся, далі зупинив ся,
 Бо вже в безпечнім находив ся,
 І аж тогді до пана рік:
 „Herr Schlachziz! Грозиш? Топре, топре
 За тее грошенє хоропре
 Ми порахуємось! Ще раз
 Говорю: в імени закона —
 Ти арештант! Пітайсь сейчас.
 То й кара путе уменшона!“

„Ходи сюда! Бери мя! на!“
 Кричав з наругою Мигуцький...
 І разом з кожного вікна
 Заблели люфи стрільб. Війна!
 Весь збір заметушів ся людський.
 Комісар зблід і занімів
 І сам не знав вже, що казати

Коли в тім в імени хлонів
 Віит виступив і так повів:
 „Позвольте, папе, нам ділати!
 Нам цісар нині волю дав
 На те, щоб ми єму служили:
 А скоро пан забутигував,
 Ми вжиємо своєї сили.
 Щоб нарозумити єго!
 Чи так, громадо?“

„Го, го, го!“

Громада зично закричала, —
 „Нам Горожана показала
 Примір, як гнать ті звірі з нор!
 Крешть огонь! Давай соломи!
 Всіх живо смирних уздримо ми
 Всіх вивабимо на простор!“

Ще дужше зблід комісар бідний,
 Затряс ся, на коліна впав.
 „О кльона, кльона!“ закричав, —
 „Ще лиш сей раз, сей раз послітний
 Тля мене ласку ту зроніть
 І тайте спокій! Не паліть!
 Втишіте ся! То тому йтіть!
 Лишіть єго! Не погунляйте
 Мене! Як твір пітнайте,
 То закричать усі лиш те:
 Комісар так казав! Ви тиайте
 Лиш те, щон він з села не втік,
 А я єго візьму́ як свого!
 О, не рошіть міні ще того!
 Ітіть то тома і пічого
 О тім нікому не кашіть!“

Поміркувалесь ми. Нехай
І так! Така вже панська доля,
Що й ворог обстає за ним.

„Ну, а щож, пане, наша воля?“

„Ви ще не вірите?“

„Один
Бог бачить, як би раді вірять.
Та так багато вже каралесь
За ню, так часто помилялись,
Що хочем попереду змірять.“

„О, пітна кльопа! Пітний край!“

Зітхнув комісар звівши очі.

„Так много піт зазнав і лях.

Що й вірити в топро не хоче!

Сли так, пішліть ви верхових

То старости, єго спитати,

Чи я прехав в такій причині!

Та впрочім сам ваш пан віт нині

Не путе панщини шатати!“

„Най буде так! Як стій пішлем

Людей до старости, щоб крем

Розвідатесь,“ ми всі сказали.

Промили рани і обвили

В комісаря, і посадили

Єго на віз, і провели

Єго гуртом весело, шумно

Аж за село, і прирекли

Вестись розважно і розумно.

Ми мовчки панський двір минали,

Лиш вартових дали, щоб з дали

Двора і пана стерегли.

XVIII.

Великдень! Боже мій великий!
 Ще як світ світом, не було
 Для нас Великодня такого!
 Від досвіта шум, гамір, крики,
 Мов муравлинько все село
 Людми кишить. Всі до одного
 До церкви пруть. Як перший раз
 „Христос воскрес“ заспівали,
 То всі мов діти заридали,
 Аж плач той церквою потряс...
 Так бачилось, що вік ми ждали,
 Аж дотерпілись, достраждали,
 Що він воскрес — посеред нас.
 І якось так зробилось нам
 У душах легко, ясно, тихо,
 Що бачилось, готов був всякий
 Цілій землі і небесам
 Кричать, співать: минуло лихо!
 Найзліїші вороги прощались,
 Всі обнімались, цілувались,
 А дзвони дзвонять, не стають!
 А молодь бігає мов п'яна,
 Кричить що сили в кождий кут:
 „Нема вже панщини ні пана!
 Ми вольні, вольні, вольні всі!“
 Ба й дитворá, що в старших баче,
 Й собі вигукує, неначе
 Перепелята по вівеї.
 А як скінчилась Божа хвала,
 На цвинтар вийшов весь народ,
 І як було нас тільки сот, —

Від разу ниць на землю впала
Ціла громада й заспівала
Той величний, хвалебний гимн :
„Тебе, о Господи, хвалим!“
Мов грім зарокотіли з раня
Слова високі, звуки втішні, —
Але кінець святої пісні
Покрили голосні риданя!
Дарма-б і силуватись, діти,
Щоб розказать хоч щось-не-щось,
Що в той день славний довелось
Міні на власні очі здріти.
Народ мов безумів з утіх :
Старі скакали, мов хлопцята...
Той пару коників своїх
Цілує кожного мов брата,
Та приговорює, пестить ;
А там гуртом сільські дівчата
Всі скиндячки з голов знимають
І бють поклони і складають
Перед іконою ; кричить
Усякий на витанє друга :
„Христос воскрес, а панщину
Чорт взяв!“ А там старий дідуга,
В селі найстарший чоловік,
На давну, ледви замітну,
Могилку аж грудьми приник
І обнимає дернину
Й кричить що сили : „Тату, тату!
Ми вольні! Тату, озовись!
Таж ти цілих сто літ ту кляту
Неволю двигав, і вмрати
Не хтів, а волі ждав! Дивись,

Ми вольні! Бідний, ти дождати
 Не міг, — аж нам той промінь блисє!
 Вже моїх внуків пан в палату
 Так як мене не забере!
 Возьміть мене до себе, тату!
 Ваш син евобідним вже умре!...”

Аж ось, заледво ніч успів
 Паски християнам посвятити, —
 Аж бачимо: що се долів
 Селом валить? Сіріють свити,
 До сонця гудзики блищать
 І вістря по над головами, —
 Тяжкая маса мірно, в ряд
 Важкими стугонить ногами.
 Жовніри! Грянув барабан,
 Мов о стіну горохом шишув.
 А в тім, о Боже мій! я глишнув:
 Посеред відділу — наш пан!
 Взад руки скручені, понурій,
 Лице до долу похилияв,
 Мов день і світ і сонце кляв,
 Людей ветидавсь. Із заду шнури,
 Що панські руки оплітали,
 За кінці у руках держав
 Гайдук, немов мужик, що гнав
 Вола на торг. А позад всіх
 Комісар йїхав на візочку,
 І усміхнувсь, як на горбочку
 Побачив церков, тиск сільських
 Людей, що очі витріщали
 З страхом і подивом на сей
 Незвиклий вид.

Вже наближав ся
Той похід, а як порівняв ся
З людьми, комісар крикнув: „Гей!
Пан капраль, станьте!“

„Halt!“ роздав ся
Крик капраля.

„Христос воскрес!“
Комісар крикнув до людей.
„Ну, кльопа, вірте вше тнесь,
Що ви своїтні? Ну, щасть Поше!
А то пан тітч ваш є! Моше
З ним попрощаетесь, за ту
Єго велику топроту
Єму потякуєте? Шиво,
Спішіть, хто зна', чи скоро вше
Єго увитите, по йте
Він у гостину, пити пиво,
Що наварив тля сепе сам,
І не так скоро вернесь вам!“

Мовчали всі, мов онімлі,
Ураз і радість, жаль і страх
Мішали ся у всіх серцях:
Всі очі хлопські остовпілі
Уперлись в пана. Він стояв
Понурившись, мов почував,
Що і єго ткнув палець божий.
Але ні-жаден крик ворожий,
Ні згїрдний сміх, ані проклін
З юрби не вийшов. Що вже кпити,
Клясти і звязаного бити,
Коли й без нас побитий він?

Мовчали ми, та не мовчав
 Комісар; ноги ще боліли
 Так, що аж зуби він зціпляв,
 І було видно, що бажав
 Чим можна пацу допекти:
 Він очевидно лиш в тій цілі
 Казав єго пішком вести
 Через село, ще й гайдукони
 Дав позад него шнур нести.
 Тепер до пана він промовив :

„Herr Schlachziz! видиш, кльона ті,
 Що ти вважав за хутошину,
 Вони чеснійші, піш такі
 Як ти! Вони в тяшку хвилинну
 Не хочуть книтись і клясти.
 Вони топі твою провину
 Прощають — виджу то по них!
 Ех, кльона, кльона, топра кльона!...
 Та я, пань-цею, не з таких!
 Я више як злий, то чиста зльона!
 Кен той, пань-цею, хто тає
 Пільш ніш сам має, і хто хоче
 Ронитись лішчим, ніш сам є!
 А хто міні зронив що зле,
 То най ше ані в тні ні в ночі
 Міні то рук не поцатає,
 По товго їх попамятає!“

Тут пан мов в кліти звір метнувсь,
 Підвів лице і озирнувсь,
 І на комісаря з такою
 Ненавистю глядів страшною.

Що той аж зблід.

„Гієно! Кате!

Погане, швабське плем'я кляте!

Чи ще тобі не вєох язик?

Чи мало ще моєї муки.

Моєї жінки сліз, розпукки?

Чи той єі болющий крик,

Як розставала ся зо мною,

Іще тебе не вдоволив?

Ти ихнув єі, в грязь повалив!

Сміє! Таж ти єі одної

Слезки не стоїш! Звірю лютій!

І ще бунтуєш тих звірів.

Щоб рвали, дерли нас на-вшив,

Бо в'на — слаба, а я — закутий!

Та ні, Бог ласкав! Ще та проба,

Мов хмара чорная мине!

Веди до старости мене!

Сильнійший Бог, ніж швабська злоба!

„Га, га, Herr Schlachziz!“ реготавсь

Комісар, „ти побожним ставсь?

Sehr schön! А віт коли-ш то, прошу?

Таш ще не тавно, як я чув,

Тим самим кльопам ти замкнув

Поперет носом церкву пощу!

Піти ми пітем, та помалу,

То старости ще маєм час, —

А перет тим ще криміналю

Ви покоштуєте у нас!“

І капралю сказав дві слові.

А капраль крикнув воякам:

„Marsch!“

„Ну, ви кльона, путь сторові!“
 Комісар крикнув нам на возі.
 І похід рушив по дорозі,
 І швидко з виду скрив ся нам.

XIX.

Минули свята. Дивно-дивно
 Було нам: вже в робучі дні
 Атаман не стає в вікні,
 Не стука' костуром, не лаєсь,
 На панщину не гонить! В сні
 Часом атаман ще ввижаєсь, —
 На яві все пішло противно.
 Працюють люде по полях
 Самі собі, а сніви ллють ся,
 Сміє ся небо, всі сміють ся.
 Полудне — спочивати ляг
 Мужик при втомлених волах,
 Полуднує і оглядаєсь,
 Чи де атаман не зближаєсь;
 А в тім згадав, що він свободний,
 І аж під небозвід погідний
 Веселу пісню затагнув, —
 Урвав, оглянувь, знов ревноув:
 „Гей, пропадай ти, наше горе!
 І чорт тобі най матір поре!“

А двір мовчить. Немов заклятий
 Стоїть він по кінець села
 В саді розцвилім. Не прийшла
 Охота людам — розізнати,
 Що дієсь в нім. У всіх так много

Свої втіхи, діла свого,
 Що їй не питали, що там дієсь.
 Лиш замічали: служба грієсь
 На сонічку, плуги не йдуть
 У поле, — тихо так, не чуть
 Ні гомону в дворі, ні крику:
 Вівати, гостей і музику
 Мов хуртовина серед поля
 Розвіяла. І до села
 Ніхто не відаєсь з двора.
 От дивні божії діла!
 Одно мале словечко — воля.
 І за хвилину мов гора
 Між хатою й двором лягла!

Аж ось у провідну неділю
 По хвалі божій стали ми
 Під церквою, і тут пішли
 Розмови про недавнє лихо,
 І про теперішню надію,
 Про волю і про страх війни.
 Про те, як Поляки у Львові
 Щось мов задумали, про ніх
 Ті Ради й твардії народів:
 Одні хрестять ся, другі в сміх...
 В тім вінт зблизивсь і крикнув: „Тихо!
 Панове брата,“ він додав.
 „Позвольте слово вам сказати!“

Всі втихли.

„Бог святий нам дав
 Святої волі дочекати, —
 Хвала Єму!“ І шапку зняв,

Перехрестивсь, і всі за ним.
 „Ми тишимося, і маєм чим.
 Але-ж не треба забувати
 Нам в радості й о тих, котрих
 Бог нашим щастєм днесь карає.
 Панове брата, кождий знає,
 Наш пан в арешті. Тут затих
 І кашлянув. „Ну, пан із нами.
 Що правда, добре жартував, —
 Та він же за своє дістав.
 Але-ж панове, там в дворі
 Лишилась пані з сиротами.
 Вона нам не в одній порі
 Допомагала, мужа свого
 Нераз за нас слізми й словами
 Благала...“

„Правда, правда!“ всі
 Загомоніли. „Добра пані,
 Вона невинна!“

„І міні
 Здаєсь, брати мої кохані,
 Що був би гріх, як би чужі
 Гріхи на ній ми відомцали.
 Чи ви сей тиждень навіщали
 Її? Що з нею?“

„Таки ні!“

„Ніхто не був? В дворі так тихо.
 Хто зна', чи там не склалось лихо...
 А після всього, що було,
 Вона боїть ся нас, гадає,

Що против неї все село.
 Панове брата, ось яка є
 Моя порада: виберім
 Кількох з між нас і в двір підім
 Потішить паню. А як треба
 В чім допомгти, то й поможім. —
 Се й Бог нам надгородить з неба!“

„Так, так!“ довкола загуло.
 „Ідть ви вйіте, і ви Яцю,
 (Се ніби вказують на мене)
 І ви Прокопе. й ви Семене,
 Ідть! А як же б то було,
 Щоб пані так і пропадала
 Серед живих людей, щоб працю
 Двірська служба розтягала?
 Ні, що було вже, то було.
 А паню треба ратувати.
 Ідть, скажіть, що все село
 За дармо буде працювати,
 Аж доки не повернесь пан!“

„Так, брата, так, спасибіг вам!“
 Сказали ми, перехрестилсь
 І до двора іти пустились.
 Мій Боже, що в дворі за зміни
 Застали ми! Неначе грім
 Ударив, або пошесть в нім
 Враз вибухла. На розстіж сінн.
 Покоі і стайні, в стайнях
 Реве худоба, пити просють,
 А службу лшко блудом носють,
 Лиш шепти чути по кутах.

Шлуги та борони у шліях
 Серед обори ще стоять,
 Як перед тижнем ми самі їх
 Покидали. У кухні сплять
 Лакеї, хоч уже полудень;
 Не топлено в печі, смітя
 Валяєсь, стук непаче в будень
 З погою чуть... Проїшли ми стиха, —
 Аж там візник і візничиха
 Якимось куснем долота
 Ї сокпрою, що сили мають,
 Шкатуду панську лунають,
 Уздрівши нас задеревіли,
 Все вергли і тікати хотіли,
 Та не було куди тікати.
 „Ну, ну, — віт каже, — не трудіть ся,
 Куди вам бігти? Задержіть ся!
 Де пані?“

„Та оттут лежать.“

Візник вказав на двері снальні:
 З них, ледво чуть, болющі, жалні
 Несли ся зойки. Серце в нас
 Завмерло. Боже милій, правній!
 Ще вчора тільки блиску, слави
 І гордості й пишноти враз —
 А шні от що!

Боковими

Дверима в снально ту ввійшли ми,
 То пані зразу й не могла
 Побачити нас. Вона лежала
 На ліжку й тихо лиш стогнала.
 Бліда, аж сніжя була.

„То ти, Оршно?“ (Ся Оршна
 Була єдина людина,
 Що не відбігла ще ві,
 Чим небудь хору годувала,
 І доглядала її пильнувала, —
 Але тепер була в селі.
 Пішла до війтової хати
 Якої помочи прохати).
 Зблизились ми і кажем: „Ні!
 Вельможна пані, що се з вами?“

Вона зирнула і руками
 Закрила очі. „Боже мій!“
 Вся затремтівши простогнала. —
 „Значить, остатня вже настала
 Моя година! Се розбій!“

„Бог з вами, пані, схаменіть ся,
 І не лякайтесь, подивіть ся!
 Ми з щирим серцем ту прийшли.
 Громада шле нас, ми готові
 Вам в полі помогти і в домі,
 Чим тільки будемо могли.“

Розкрила очі бідна пані,
 Широко глянула на нас.
 „Не вже се правда? Ви не пані?
 Не вже ви люде тож, і в вас,
 У мучених, похилих, битих
 Не зглухло людськеє чутє?
 О Боже! чом ти дав дожити
 Міні до сеї хвилі? То-ж
 Від нині все моє житє
 Докором буде, що так много

На вас я допустила злого,
 Де відвернуть було все мож!
 І ви не п'яні? Після всього
 Ви раді допомгти міні?
 О, Бог вам заплать! Доки мого
 Життя — хоч то, здаєсь, не много —
 Я буду в найвишній ціні
 Отсеї ваш поступок держати!
 А я так бідна, бідна днесь!
 Недужа! Служба вже, здаєсь,
 Розтягне гнеть угли від хати;
 Муж у тюрмі там гине десь!...
 О, Бог вам заплать, що в ту пору
 Тяжкую ще хоч ви прийшли!
 Дай Бог, щоб ви у всякім горю
 Тож поміч щирюю найшли!"

І пані тяжко заридала,
 Бліда, безсильная унала
 Лицем до подушки. Що ждять?
 Ми там не довго розмовляли,
 Швиденько у село післали
 Скликати хлопців, баб, дівчат.
 Війт службу скликав, строго взяв
 На допити: хто що покрав,
 Все повідбирано. Післали
 За лікарем; баби покої
 Попорядили і прибрали.
 Ті в печах топлять, ті варять
 Росіл для пані; господарі
 Взяли ся чергу укладать,
 Кому і з ким на завтра в парі
 На панське піхати орать.

За тиждень пані наша встала :
 Із служби давньої остала
 Одна Орна, — прочих всіх
 Сама громада розігнала.
 З робіт у полі весняних
 Найбільша часть була готова.
 А пані ходить, ані слова
 Не каже, лиш часом зітхне
 Або слезами обіллеть ся,
 Коли згадками напіткнеть ся
 На прошле клятеє, страшне.
 Тай інші ще були причини,
 Що пані плакала що днини :
 Про пана й чутки не було.
 Що з ним? Куди єго заперли?
 Не вже і слід єго затерли?...

Отсе три тижні вже пройшло
 Від свят. Зве пані всю громаду
 До себе до двора на раду.
 Прийшли ми, на подвірю стали
 По давньому і поглядали
 На ганок. Але крізь вікно
 Відчинене маха' рукою,
 Зове нас пані до покою...
 Вийшли ми, бачим — що воно?
 Столи заставлені чарками
 Й тарелями, а по куткам
 Горілка, пиво барилками.
 Аж пані вийшла й каже нам :

„Сідайте, люде ! От настала
 Нова доба для нас усіх ;

Недоля ваша вже пропала,
 А нам пора змазати свій гріх.
 Я бачу, як несправедливо
 Мій муж із вами обходивсь.
 А ви так щиро, так уцтво
 Мене поратували в горю,
 І то в саму найтяжшу пору.
 Де кождий інший відступивсь!...
 Тепер для мене ви єдині
 Сусіди і опікуни
 І братя. Тож простіть, що й інші
 О поміч мушу вас просять.
 Та поки діло, ми повинні
 Враз вишити й перекусить.
 Пропали вже раби й пани. —
 Нам треба мирно, спільно жити!"

І після хлонського звичаю
 Найпершу чарку притулила
 До уст і вїнту подала.
 „Дай Бог, щоб всеюди в нашім краю
 Заблнела згоди й миру хвиля
 Така як тут!“ вона рекла.

„Дай Бог, щоби біда навчила
 Усіх панів, як жити з людьми!
 Хто жити-ме по людськи з нами.
 З тим жити-мем по людськи й ми!“
 Оттак громада відказала,
 І чарка дівкола стола
 По черзі з рук до рук гуляла,
 Аж поки всіх не обїїшла.

Засіла й пані поміж нами
 За стіл — сумна, не їсть, не п'є,
 Так видно — боре ся з сльозами.
 І нам той куєник в рот не йде.
 Всі стихли. Далі наша пані
 Як не заплаче! Всі ми ну-ж
 Ї як мога потішати.
 Вона-ж крізь плач ледви сказати
 Могла: „Мій муж! Мій бідний муж!..
 Де він тепер? Мої кохані.
 Чи з вас ніхто о нім не чув?“

„Ніхто!“

„Неначе потонув!
 О Боже мій! Вже три неділі!
 Я тут лежала, хорувала.
 Та з дня на день его все ждала. —
 Его нема! О брата млі,
 Ратуйте! Се-ж не може бути!
 Комісар хоч на него лютий.
 Та все-ж не він в окрузі пан.
 Та-ж староста є старший там!
 А староста наш друг, у нас
 Їв, пив і полював не раз. —
 То не повинен допустити
 Так довго мійого морити
 В тюрмі! О Боже, Боже мій,
 Тяжкий на нас внаві допуст твій!“

Тут хлипане зглушило мову.
 По хвили відізвалась знову:
 „Що-ж маю діяти тепер?
 До Львова їхать, чи до Відня,

Чи унизитись як послідня,
 І тому, що єго запер,
 Комісарю до ніг унасти?
 Чи справедливости, чи ласки
 Просити? Радьте ви міні!“

Ми похитали головами,
 А далі вїйт говорить: „Ні,
 Вельможна пані! Не за вами
 Тут правда, бо зневажив пан
 Комісаря. Тепер комісар
 Старшій в окрузі! Був я сам
 При тім, як старосту до Львова
 Покликали. То й раджу вам:
 Далеко проживає цісар
 І в Львів не близькая дорога,
 А в канцеляріях вони
 Почнуть по своїому сїнішти,
 То може пан ваш і зогнати
 Не виглянувши із тюрми.
 Ні, я би іншу вибрав часть:
 Збирайтесь зараз у дорогу,
 Поїде нас кількох із вами,
 Просіть слізми, а ми словами, —
 То чень без шнєм, без просьб, без всього
 Комісар пана вам віддасть.“

Аж владувалась бідна пані.
 „Спасибіг вам, мої кохані!
 Не дай Бог вам такого зла!
 Я вам ніколи не забуду!...
 Я вам до гробу вдячна буду
 За ваші добрії діла!...“

XX.

По своїй келії тюремній
 Тісній, брудній, вохкій і темній
 Пан ледво дишучи ходив.
 І гнів і кашель 'го дусив.
 Вікно кратоване високо,
 Немов підсліпувате око
 Гляділо екося у тюрму,
 І рай зборонений, прекрасний —
 Світ білий, сонця розбілек яєний
 І лазуровий звід ему
 Являло, мучило й дразнило,
 Гадючим мов жалом жалило...
 І сам серед чотирех стін
 Ходив, мов звір у клітці бив ся,
 То кляв, то Богови молив ся.
 То всею груддю кашляв він.

Мій Боже милий, що з ним сталося!
 За тих от кільканадцять днів
 І половини не осталося
 З давнього пана. Помарнів,
 Насовивсь, бігає очима
 Довкола, весь ніх блиск погає,
 Чоло глубокая морщина
 Розбороздила, раз у раз
 Покашлює і навіть кровю
 Плює. „Се він як перший час
 Сюди прийшов — оповідали
 Тюремні ключники міні, —
 То ніби свому безголовю
 Сам вірять не хотів. А далі

Як схопив ся, то по стіні
 Трохи не дер ся, та кричав,
 Все в коло себе бив, домав,
 І товк о двері головою,
 І арештантською йідою
 Нам всім на голови шпурляв.
 Три дні не йів, не спав три ночі,
 І все до старости просивсь,
 А староста і чуть не хоче
 Про него: саме виносивсь
 До Львова. Премірів потому
 Наш пап, і йісти вже почав,
 Лиш довго по ночах не спав
 І нас під милній Біг благав
 Донести вість ему із дому.
 Та нам комісар наказав
 З ним говорити. Що й казати,
 Що й келію ему дібрав, —
 Юганьної не міг дібрати...
 А ще до того приказав
 Лиш раз на день, тай то смерком
 Ёго на прохід випускати.“

От вже і інші вечеріє,
 Ось ключник забрязчав замком.
 „На прохід!“ крикнув. Пап посіпішно
 Взяв шапку й виїшов. „Як він сміє“
 Шентав в петямі — „клятий Шваб,
 Як сміє він мене держати
 Без суду й елідетва? І чи вічно
 Держати-ме? Чом не чувати
 Нічого з дому? Я ослаб,
 Се байка, — але жінка! Боже!

Хто знає, сей поганець може
 Хлопів підбурив, з мого дому
 Лиш пожарище, а вона
 Недужа, в муках десь коша?...
 О, скоро так, то буде й твоєму
 Життю кінець, ти сотона!"

Тяжкі ті, невідступні мисли
 Їго пекли і гнали й тисли,
 І він затисни кулаки
 Біг мов безумний по надвірку...
 Аж глиш! Іде комісар в фіртку.
 За ним чотирь гайдуки.
 Комісар к нему обертаєсь
 І ішовито усміхаєсь...
 Той сміх Мигуцького немов
 Ножем у серце заколов.
 І не чекаючи, що скаже
 Комісар, він рванувсь ураз,
 Комісаря за грудь потряс
 І крикнув: „Кровопійце! Враже!
 Чи ще із тебе не досить?
 Чи ще ти моїх мук не сит?
 Коли не сит, так доконай же
 Мене відразу!"

„Гвальт! Ратуйте!“
 Комісар крикнув, в зад подавсь.

Тут пана гайдуки спіймали.

Він виспанавсь і — засміявсь.
 „Го, го, Herr Schlachziz, не шартуйте,

От ви які! Ану там, чуїте,
 Пан керкермайстер, Bank heraus!“

Мигуцький зблід. „Се що значить ся?
 Я-ж шляхтич!... Ти би смів?... Я... я...“

„О, прошу, прошу не шурить ся!
 Тепер в нас конституція!
 І против права й против пуга
 Веі рівні. Хльонці, legt ihn platt!
 Най пан пізна', що то за штука!
 Legt ihn, і венште твайцять пиять!“

І дармо пан пручавсь, кричав,
 Прийшлось в конституційний час
 Закоштувать того, чим сам
 Колись так щедрий був для нас.

Встав мов пришиблений, немов
 Той трун блідий. Лиш з уст стиснутих
 По крапельці сочилась кров,
 І кровю також налили ся
 Білки очей непевних, лютих.
 Він звільна к Німцю підійшов,
 І шепнув: „Ну, тепер моли ся!
 Сего не подарую я, —
 Се, Швабе, буде смерть твоя!“

„Herr Schlachziz, пане топрочею,“
 Спокійно Німець відказав
 І головою похитав, —
 „Gedenken Sie, was Sie da sprechen!
 Се не кашить, то є Verbrechen,
 То є погроза! Ви своєю
 Шляхецкою шхою сам

Соші все лихо наропили!
 Я-ш тут до вас ішов в тій хвили.
 Щоп топру вість потати вам.
 Є тут у мене ваша пані
 І кльопа, що пули піттані
 У вас, — вони сюта прийшли
 За вас просити. Кльопа кльопа,
 Та топра, пане! Ваша пані
 Міні розказувала купа,
 Як то вони їй допомгли
 У всім. Не міг я вітказати,
 І йшов сюта, щоп вам свій піль.
 Свою зневагу тарувати.
 Та того, що ся тутка стало,
 Я тарувати вам не міг.
 Тут Ordnung є отин тля всіх!
 Ітїть ше, пане, геть віттіль
 І занувайте, що пропало!“

Та дивне диво! Ті слова,
 Що сповіщали пану волю,
 Не то що не втишили болю,
 А мов збільшили: голова
 Єго схилилаєь, згасли ієкри
 В очох, а хід, недавно бистрий.
 Зробивсь повільний. Мов зовсім
 Утратив тямку й почуванє.
 Зробивши кроків шість чи сім.
 Він став, оглянувєь — і риданє
 Нараз ним затрясло усім.

Чого він плакав? Чи лиш з болю,
 Чи з того, що ішов на волю?

Чи смерть вже близьку прочував?
 Чи зрушила занекле серце
 Мужницька добрість, що їй перше
 Через насилє не визнавав?...

Оттут моя кінчить ся повість.
 Що далі сталося — в двох словах
 Скінчу. За пізно в наша совість
 Порушилась. Грижа й тюрма
 Їго здоровлє підточила,
 Так що заледво на ногах
 Міг удержатись. І рішила
 Лікарська рада, що нема
 Ратунку, лиш в італьськїм краю.
 Під теплим небом. Що робить, —
 Вже-ж треба їхать, скоро рають!
 Та відки грошей учинить?
 Го, го, а від чого-ж є жид
 Услужний? Мошко наш не спить!
 Як лиш учув, що паньству гроші
 Потрібні — духом прилетів...
 (А як недавні пехороні
 Часи були, то не являв ся,
 Але з злодіями змовляв ся
 І крадене в дворі добро
 Скуповував у двораків.)
 От той то Юда підлизав ся,
 Підсунув гроші і — перо,
 А пан і сам не спамятав ся,
 Як контракт з жидом підписав.
 І поки живива ще настали,
 Пан з панєю в Італю мчав,
 Дітей кудись порозміщали,

Замкнули двір, а жид обняв
Село в аренду.

Рік минав,
Вернула пані вже вдовою. —
Пан на чужині десь сконав.

Жила самотно, сумувала,
З людей ні з ким не розмовляла,
Лиш Мошко щиро принадав
Все коло неї і держав
Посесію. І ще пройшло
Літ кілька. Пані враз зібралась.
Не говорила, не прощалась
Ні з ким, і десь кудись помчалась.
І слід за нею замело.

А Мошко закупив село.

Листів і Февр 1887.

Handwritten notes and diagrams on a page, including a large arrow labeled 'CLINICAL' and various scribbles and lines.

**PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET**

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

